

Обществено

ВЪЗПИТАНИЕ

брой 2/2024 г.

МОТИВАЦИЯТА
ЗА УЧЕНЕ
В УЧИЛИЩЕ

ПОЛИЦЕЙСКА
ЗАКРИЛА –
СЛУЧАИ
ОТ ПРАКТИКАТА

ПРЕСТЪПЛЕНИЯ

СРЕЩУ ДЕЦА В ИНТЕРНЕТ

ОНЛАЙН ИЗДАНИЕ: ISSN 2738-8778
ПЕЧАТНО ИЗДАНИЕ: ISSN 0204-8515

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ
ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

Главен редактор
Доц. г-р Нина Белова

Редакционна колегия
Петя Петрова – Секретар на ЦКБПМН
проф. Йоана Янкулова, д. пс. н.
проф. Георги Петров, д. п. н.

Коректор
Лора Султанова

Техническо изпълнение
Габриел Генов

Адрес на редакцията:
София 1000,
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет. 4
тел.: 02/981 11 33

Хонорари се изплащат на
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет. 4
ЦКБПМН

ОБЩЕСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ
ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ
НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ
КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Мотивацията за учене в училище

Проф. г-сн Йоана Янкулова6

Отражение на чалга-културата върху възпитанието

Доц. г-р Тони Манасиева13

Пробацията и непълнолетните

Доц. Светлин Антонов22

Рискови ситуации при непълнолетните момичета

Доц. Галина Ковачева34

Полицейска закрила – случаи от практиката

Д-р Десислава Цанкова39

Мерки спрямо деца, извършители на кражби

Д-р Ана Филибева45

Обучения по превенция на насилието, основано на пола

Дияна Видева, г.нс – съдебен експерт, психолог56

Технологично подпомаганото насилие, основано на пола (като част от насилието над деца)	
Инспектор Десислава Викторова	62
Играта и пространствата за игра в подкрепа на образованието и възпитанието	
Весела Герчева, Александра Димитрова, Стефан Касев	71
Превенция на престъпленията срещу деца в интернет	
Емил Илиев, Дир. „Киберпрестъпност“ при ГДБОП – МВР	77
Поведенчески проблеми на погротващото поколение	
Гл. ас. г-р Ивана Младенов-Бочева	83
Социални аспекти на насилието в училище	
Диана Първанова, социолог, общ. възпитател	90
Реката (разказ)	
Боряна Дукова	96

МОТИВАЦИЯТА ЗА УЧЕНЕ В УЧИЛИЩЕ

Проф. д-си Йоана Янкулова, СУ „Св. Кл. Охридски“

Изследването на мотивацията заема водещо място сред многобройните теоретични и емпирични психологически проучвания. Според една от водещите научни постановки при изследването на този феномен, каквато е бихевиористичната¹, човешкото поведение следва да се изучава и обяснява с помощта на основни понятия като инстинкт, награда, инсентив². За бихевиористите научно и достоверно може да бъде само онова поведение, което задвижва организма от покой към състояние на активност и води до резултатно действие. А силата, която подтиква, стимулира и насочва към това резултатно действие, се нарича мотивация и изпълнява енергетична функция. Изследователските усилия на бихевиористите са насочени към проучване на практическата полезност, причинната зависимост между различните стимули (физически явления, събития, както и награди, наказания, подкрепления) и въздействието им върху сетивните органи и поведението. Освен това те приемат, че външното подкрепление и обратната връзка могат да подпомогнат оценяването на постигнатите резултати, да определят насочеността на поведението спрямо предварително формулираните цели и допълнително да мотивират индивида.

С интензивното развитие на когнитивната психология (50-60-те г. на XX в.) и с настъпването на т.нар. „когнитивна революция“ (70-80-те г. на XX в.), основните мотивационни конструкти, като машинни метафори, драйв³ и хомеостаза, постепенно се трансформират в рационално-когнитивни метафори. Вследствие на това важните мотивационни фактори вече не се интерпретират само и единствено в тер-

мините на награди и наказания, а и на основата на индивидуално-личностните особености в когнитивното функциониране, вярванията, убежденията, атрибуциите. Това означава, че мотивационните процеси могат да бъдат вътрешно или външно обусловени. Понятието за вътрешна мотивация възниква като критичен отзвук на бихевиористичните теории. За първи път този феномен е емпирично регистриран при експерименти с опитни животни, демонстриращи своето игриво и изследователско поведение, но без да получават каквото и да било подкрепление или награда за това (Ryan & Deci, 2000). Това показва, че животните извършват определени действия не поради никакви инструментални (външни) причини, а заради възможността да натрупат позитивен опит и да разширят индивидуалния си капацитет за справяне (вътрешни причини). За разлика от животните, вътрешната мотивация при човека се разглежда в термините на вродените му потребности да бъде компетентен и самоопределящ се (Deci & Ryan, 1985) и е в основата на поведенческите модели, които прилага при изучаване на средата и при извършване на важните за него дейности (игрови, учебни, трудови, за забавление). Вътрешно мотивираните индивиди се ангажират с определена дейност поради това, че тя е интересна и когнитивно предизвикателна за тях, докато външно мотивираните се водят по-скоро от инструментални или други външни основания (материални, социални).

Психологическа основа на вътрешната мотивация е психиката, разглеждана като система за обработка, съхранение и използване на информацията, постъпваща от външната среда (Short et al., 1991). Външната среда също може да стимулира развитието на индивидуалните способности, възприятията за компетентност и личностна значимост, както и уменията за успешно справяне с променящите се социално-образователни условия. Когато обаче има прекалено изявен външен контрол и негативна обратна връзка относно личната компетентност, тогава вътрешната мотивация намалява (Deci & Ryan, 1985). Но трябва да се има предвид, че не всички външни награди имат отрицателен ефект върху вътрешната мотивация. Това се определя от очакванията на индивида да получи награда или друго подкрепление заради изпълнението на възложената задача и съобразно начините, по които я възприема и оценява (доколко наградата, която може да бъде във вид на оценка, пари, трофей или др., е реална, важна, ценна за него). Следователно подобни очаквания се формират въз основа на натрупания опит, но имат също така връзка с предвижданията за крайните резултати и с начините, по които те се възприемат и оценяват (Weiner, 1992). Установено е (Стърнбърг и др., 2014), че най-благоприятният вариант за поддържане на оптимална мотивационна готовност в процеса на учене е свързан с умерените очаквания за успех и с умереното равнище на физиологичната възбуда, варираща съобразно задачата, но и според индивидуално-личностните особености. Физиологичната възбуда е безспорно важна за активното и пълноценно участие в процеса на учене, както и за качеството на учебните резул-

тати. Оказва се, че при решаването на по-лесни задачи умерено по-силният вариант на физиологичната възбуда е най-благоприятен, докато при трудните задачи това е умерено по-слабият. Учителите трябва да отчитат също така, че когато нещо е напълно непознато за учениците, тогава те го игнорират, а когато освен че е ново, е и твърде сложно за тях, те се демотивират в много голяма степен. Освен това учителите добре знаят по силата на своя педагогически опит, че стимулирането на външната мотивация е особено подходящо при децата и по-малките ученици. В тази връзка те могат да ги насърчават да участват в процеса на учене с помощта на различни награди (напр. звезди, точки, жетони, оценки, грамоти и др.) и по този начин да поддържат и развиват интереса и желанието им за учене. С порастването обаче трябва много по-целенасочено, последователно и системно да се стимулира вътрешната мотивация на учениците, защото тя прогресивно намалява, а без нея не може да се усети радостта и удовлетвореността от ученето и учебните постижения (Стърнбърг и др., 2014).

Причините за намаляването на мотивацията за учене през училищните години могат да бъдат различни (Wlodkowski & Jaynes, 1990). Една от тях може да е резултат от разбиранята на съвременните родители относно възпитанието и обучението на подрастващите. Положителен пример но не за намаляване, а точно обратното – за повишаване, може да бъде, когато семейството високо оценява образоваността, насърчава индивидуалните усилия на детето, помага му да учи нови неща и да изгради подходящи учебни и трудови навици. По този начин детето е естествено привлечено и ентузиазизирано за участие в различни игрови, учебни, трудови или други забавни дейности, които са съобразени с възрастта му. Успоредно на това родителите могат да създават и да моделират в детското съзнание важни ценности, свързани с ученето, приписвайки му важен личностен смисъл и висока психологическа ценност. В подобни ситуации родителите биха могли да споделят със своето дете разбирането, че ученето на нови неща позволява на порастващата личност да се развива, да изучава и променя света около себе си, да обогатява и разширява своите знания, умения и компетенции. За съжаление обаче всичко това не се случва по този ползотворен начин в доста семейства и поради това се поражда сериозни проблеми пред мотивацията за учене на много деца и ученици.

Друга причина за намаляване на мотивацията за учене може да произтича от факта, че в съвременните училища има формализирана учебна програма и система за оценяване, учебните задачи се обсъждат и решават групово, а времето за самостоятелна работа е твърде кратко или въобще липсва. Добре известно е, че ученето е изключително сложна когнитивна дейност, която изисква постоянни усилия, висока концентрация на вниманието, отнема много време за самостоятелна и задълбочена работа, а подобни условия трудно се създават и поддържат в училище. От друга страна, лесният достъп до цветно, атрактивно и силно наси-

тено информационно съдържание, до което подрастващите достигат мигновено с помощта на модерните технологии, е голямо предимство, защото им позволява с малко усилия и за кратко време да научават нови неща. Успоредно с това обаче е и огромно предизвикателство заради множеството интернет-опасности и високия риск от пристрастяване и повишаване на онлайн-зависимостта. Ето защо значимите възрастни трябва да упражняват системен родителски контрол, да ограничават действието на фактори, които заплашват, разсейват, възпрепятстват или затормозяват подрастващите, да им осигурят и гарантират благоприятни условия за добър живот, успешно учене и задълбочена самоподготовка. Родители и учители трябва да работят в активно сътрудничество помежду си и да подават своевременно обратна връзка на подрастващите относно техния напредък, учебно изпълнение и поведение. Това е важно за учениците, защото така ще разберат по-добре, че системните усилия, трудолюбието и прилежността, стремежите за качествено учебно изпълнение и за високи академични резултати могат да оказват благоприятно влияние върху личната самооценка и самоувереност, да подобрят Аз-ефективността и значително да тласнат напред индивидуално-личностното развитие.

Мотивацията за учене заема централно място в структурата на личността. Чрез задълбоченото ѝ изучаване могат да се опишат и да се проучат по-добре процесите, които енергетизират поведението и определят насочеността на действията по посока на постигане на предварително формулираните цели. Мотивацията за учене може да се разглежда не само като организмична потребност, защото е условие за индивида, а не на средата, но и като генерална черта на личността, както и като вътрешно състояние, обусловено от ситуацията. Мотивацията изпълнява важни функции, каквито са: функция на обосноваване на поведението (защо протича определено поведение), функция на активация (енергетичен аспект на мотивацията), функция на целево насочване на поведението. Мотивацията е също така своеобразна функция от очакванията за успех, получените резултати и психологическата ценност и личностна значимост, която им се приписва. Следователно, за да се подобри мотивационната регулация на учебното изпълнение и поведение, е нужна текуща обратна връзка относно качеството на постигнатите резултати, както и изясняване на тяхната субективна значимост за конкретния индивид (Woolfolk, 2022).

В структурата на мотивацията за учене влизат мотивите за учене, които представляват осъзнати вътрешни подбуди, детерминирани от насочеността към нови знания и от участието в познавателните дейности. Мотивите за учене отразяват общото и положителното емоционално отношение към обучението, стремежите да се достигне и разбере същността на изучаваните явления и да се преодоляват възникналите трудности. В структурата на мотивацията за учене влизат също така целите, които мотивират индивида да действа, за да намали разликата между това „Къде съм сега?“ и „Къде искам да бъда утре?“. Поставянето на реалистични,

адекватни и постижими в краткосрочен план цели е важно в личен план, тъй като подобрява изпълнението, стимулира настойчивостта и постоянството в учебната работа, повишава качеството и ефективността на ученето и поведението (Locke & Latham, 1990). В процеса на обучение могат да се поставят цели, ориентирани към процеса на учене (учебни цели), но и цели, насочени към учебното изпълнение (изпълнителски цели) (Dweck, 1986). Учениците, за които учебните цели са най-важни, възприемат ученето като продължителен процес, изискващ усилия за усвояване на нови знания и формиране на подходящи умения и при използване на разнообразни метакогнитивни и саморегулиращи стратегии за учене и поведение. За тези ученици е важно активното участие в различни познавателни активности, а неуспехите и допуснатите грешки се възприемат като нещо нормално, което се преодолява с постоянство в учебната работа (Цветкова, 2001). Учениците, които избират цели, ориентирани към учебното изпълнение, са по-чувствителни към крайните резултати, както и към оценките, които получават от другите. В тази връзка те се стремят към положителни оценки за своята компетентност и се стараят да избягват отрицателните коментари (Dweck, 1986). За тази цел тези ученици избират по-лесни учебни задачи, а при трудност – веднага намират оправдания за влошеното си учебно представяне. Това означава, че те използват защитни или избягващи неуспеха стратегии, благодарение на които запазват контрола върху поведението и поддържат самоувереността си (Woolfolk, 2022).

В хода на учебния процес учениците могат да формулират цели, насочени към учебните задачи, когато предпочитат да учат старателно и прилежно и искат да се справят добре с учебния материал. Има ученици, които предпочитат да формулират цели, насочени към развитието на личните способности и в тази връзка постоянно развиват своя интелектуален потенциал. В училище могат да се формулират също така и просоциални цели, които могат да бъдат успешно реализирани на основата на взаимно уважение, приемане, одобрение, споделяне, сътрудничество с другите. Емпирично е установено, че комбинацията от значими просоциални, но и учебни цели има благоприятно въздействие върху академичните постижения на учениците (Wentzel, 1993). Има обаче и ученици, които се стремят към отлични резултати, за да направят добро впечатление на другите и да удовлетворят по този начин чужди амбиции и външни изисквания (на учители, родители, съученици, др.) (Covington, 2000). В подобни случаи учителите и родителите са тези, които трябва постоянно да разясняват на учениците, че освен оценките в училище, които са безспорно важни, има и други значими неща. Те могат да бъдат свързани с личните усилия за задълбочено усвояване на новите знания и за постигане на значителен учебен напредък, за съставяне на разумни, разбираеми и постижими в близко бъдеще цели, за формиране на подходящи учебни умения, но и на важни умения за социално справяне, ефективна комуникация и съвместна работа с дру-

гите. Подобни разяснения могат да помогнат за снемане на силното ударение от оценките и от други форми на външно оценяване, да съдействат за ограничаването на прекалената конкурентност и силния състезателен дух, да намалят училищната тревожност и силата на други негативни емоции, да допринесат за изграждането и поддържането на една сравнително спокойна, конструктивна, творческа и кооперативна учебна среда.

Освен мотиви за учене и цели, в структурата на мотивацията за учене влиза и обратната връзка (Янкулова, 2016). Тя подчертава постигнатия учебен прогрес, съдейства за подобряване на учебното изпълнение, води до нарастване на личната увереност в собствените възможности, усилва желанието за придържане към социално желателно поведение и за подобряване на академичните постижения, стимулира личностното развитие (Woolfolk, 2022).

За да се противодейства на тенденцията за намаляване на мотивацията за учене, през училищните години може да се работи системно и упорито в следните посоки (Stipek, 2002). На първо място е важно да се създаде и постоянно да се поддържа една добре организирана, адекватно структурирана и ефективно функционираща учебна среда. Тази среда трябва да удовлетворява потребностите на учениците от физическа и психическа безопасност и да им позволява да участват в разнообразни учебни активности според учебната програма, но и съобразно познавателните интереси и социалните им потребности. При подобни работни условия учениците много по-лесно и по-свободно започват да общуват и взаимодействат помежду си, по-смело правят своите лични избори, вземат подходящи за тях решения, активно участват във вътрешногруповия живот на класа, както и в процедурите за вземане на общогрупови решения. Тогава ефектите от социалното сравняване и повишената състезателност между учениците постепенно се редуцират за сметка на подобряването на индивидуалното изпълнение, повишаването на личната Аз-ефективност, разширяването на съзнанието за постигнатия прогрес, осъзнаването на важните лични, но и общогрупови ползи от кооперативното учене и съвместната работа с другите. В тази връзка учителите могат да подкрепят своите ученици да формират адекватни очаквания за учебното представяне, за начините за постигане на успехи на основата на новоусвоените знания, но и на миналите постижения и допуснатите грешки. А учениците, от своя страна, трябва да разберат, че повишаването на мотивацията за учене и постигането на отлични резултати, изисква постоянни усилия, системна учебна подготовка, задълбочена учебна работа. Последната трябва да бъде разумно предизвикателна, без да е нито прекалено лесна, нито прекалено трудна, да отговаря на образователния опит на учениците и винаги да се осъществява на малки стъпки. Учебните цели трябва да бъдат ясни и разбираеми за подрастващите и да могат да бъдат реализирани в близко бъдеще. Учебните задачи трябва да бъдат умерено трудни и да имат жива връзка с действителността, защото

именно тогава те предизвикват най-силен познавателен интерес сред учениците и стимулират в много голяма степен мотивацията за учене. Нарастването ѝ може да се насърчава също така и чрез развитие на уменията за самостоятелно организиране и управление на учебното време, самоподготовката и учебното изпълнение при упражняване на текущ и ефективен самоконтрол и извършване на успешна саморегулация. Осъществена по този начин, учебната работа може да помогне на учениците да осъзнаят по-добре ползата от ученето не само през училищните години, но и през целия живот. При изучаването на мотивационните процеси не трябва да се пренебрегва и влиянието на социално-образователната среда, както и фактът, че само със съвместните усилия на ученици, учители и родители може да се стимулира мотивацията за учене на подрастващите и те да постигат отлични резултати с висока субективна значимост за тях.

¹Думата „бихевиористични“ произлиза от англ. дума „behavior“ и означава поведенчески. В този си вид тя е придобила известност в български условия и затова не се превежда.

²Инсентив – силата, която подтиква, стимулира, насочва към определено поведение.

³Драйв (англ.) – подтик, подбуда

Литература:

- Стърнбърг, Р., У. Уилямс. Педагогическа психология. София, Изток-Запад, 2014.
- Цветкова, Й. Мотивационна и когнитивна регулация на ученето. София, ЛНК, 2001.
- Янкулова, Й. Педагогическа психология. София, Парадигма, 2016.
- Covington, M. V. (2000). Goal theory, motivation, and school achievement: an integrative review. *Annual Review of Psychology*, 51, pp. 171-200.
- Deci, E. & R. Ryan (1985). *Intrinsic Motivation and self-determination in human behavior*. NY: Plenum.
- Dweck, C. (1986). *Motivational Processes Affecting Learning*. *American Psychologist*, Vol. 41, 10, pp. 1040-1048.

- Locke, E. A. & G. P. Latham (1990). *A theory of goal setting and task performance*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Ryan, R. M. & E. L. Deci (2000). *Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and new directions*. *Contemporary Educational Psychology*, 25, pp. 54-67.

- Short, R. H., Stewin, L. L. & McCann, S. J. H. (1991). (Eds). *Educational Psychology. Canadian Perspectives*. A Longman Company: Toronto.

- Stipek, D. J. (2002). *Motivation to learn. Integrating Theory and Practice (4 Ed.)*. Allyn & Bacon.

- Weiner, B. (1992). *Human motivation: Metaphors, theories and research*. Newbury Park, CA: Sage.

- Wentzel, K. (1993). Does being good make grade? Social behaviour and academic competence in middle school. *Journal of Educational Psychology*, 85 (2), pp. 357-364.

- Wlodkowski, R. J. & J. H. Jaynes (1990). *Eager to Learn: Helping children become motivated and love learning*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Woolfolk, A. (2022). *Educational Psy*

ОТРАЖЕНИЕ НА ЧАЛГА-КУЛТУРАТА ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО (Обективни и субективни проекции)

Доц. д-р Тони Манасиева, СУ „Св. Климент Охридски“

*...материалното взема връх над духовното.
Моралните ценности са обърнати наопаки.
Р. Иванова, „Чалгата като маскарад“, с. 41*

Съвсем наскоро преди да получа поканата за статия в това списание, говорихме със студентите ми от профил „Превантивна и корекционна педагогика“ във Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“ за годишните доклади на ЦКБППМН „Състояние и тенденции в противообществените прояви и престъпления на малолетните и непълнолетните“. За жалост, те отдавна вече не се публикуват така както някога, когато списанието излизаше 6 пъти годишно, и ги ползвахме като сериозна отправна точка в учебните ни анализи. Данните с

пространния им коментар, публикувани в тези доклади, бяха изключително важни в академичното познание с практико-приложна стойност за бъдещата и настоящата дейност на студентите – както в споменатия бакалавърски профил, така и в магистърските ни програми „Педагогика на девиантното поведение“ и „Социална работа с деца и семейства“. Затова и считам, че възобновяването на предишната практика на публикуването им с пълния текст, а не само с цифровите показатели като на сайта на НСИ, би било много полезно.

Сега, позовавайки се на някогашни-

те проучвания, поговорихме със студентите за една от новите тогава социални причини, посочвана от ЦКБППМН: „негативните модели на поведение, тиражирани от рап и чалга-културата“ [1, с. 61]. В настоящата статия ще се спра по-специално на чалга-културата, която продължава своето действие със сериозни вторични трусове, родило понятието „чалгизация“. Беше интересно да се дискутира този въпрос с млади хора, чийто живот е започнал и преминал до тук именно във време, когато тя се беше появила в „демократичния си вариант“⁴, разрасна се и беляза атмосферата, в която се възпитаваше поколението – рожба на демокрацията, вече създаващо и отглеждащо свои деца.

Пак наскоро, в края на лятото, в рамките на инициативата „Кино под звездите“, в парковете на София се прожектираше българският филм „Чалга“. Не е трудно да си представим с какви нагласи се посрещна той – за съдържанието, за аудиторията. Беше приятна изненада да се види оборването на поредния мит. Изключително много млади хора, гъсто насядали по поляната в парка, заобиколили подвижния екран, гледаха мълчаливо как едно друго младо момиче, главната героиня, пресъздава сюжета на живота на множество девойки, израснали и възпитани в атмосфера на тотална чалгизация. Беше въздействащо художествено представена и ролята на „родители-подбудители“...

В едно свое интервю приятел музикален деец споделяше с болка за ефектите от тази чалгизация и дори посочваше

конкретен фактор за нейната поява и развитие [10]. Доколко този фактор носи почти изцяло тежестта на отговорността за ситуацията и доколко е изиграл ролята само на спусък за изстрелването на тази нова енергия в периода на ценностен вакуум – отговори намираме в статията на Радост Иванова „Чалгата като култура на прехода“, където авторката проследява хронологически наченките и основанията ѝ за развитие, за да направи анализ на съвременното състояние [3]. На важни постановки от тази статия се спирам по-нататък в своя текст по-често. Сега повтарям както и преди 20 години, че ценностният вакуум, благоприятстващ такова развитие, беше породен от ценностна дезориентация, съпроводи процеса на общата демократизация, в която премахването на предишни ограничения започна да се приема като сигнал за абсолютна свобода, дори игнориране на правовите и нравствените норми [5, с. 61]. Този ценностен вакуум повлече със себе си и „стремеж „към лесни пари“ и луксозен живот без труд; подражание на моделите на поведение, демонстрирани от новобогаташи“ [1, с. 61]. Медиите, за съжаление, много допринесоха за това.

И на чалгата – този „феномен на постсоциалистическото всекидневие“, ѝ „помогнаха електронните медии и техниката, които я превърнаха в евтин и мощен феномен на масовата култура“ [3, с. 27]. „И чалга-изпълнителите ... не винаги успяваха да преценят докъде стига границата на свободното поведение и откъде започва слободията“ [пак там, с. 24].

„Но не само електронните медии

й посвещаваха специални издания. За фолкизпълнителите и техните изпълнения вестниците изписваха цели страници“, рубрики, „появиха се и специализирани списания и вестници, които извисиха фолкизпълнителите до звезди, а техните изпълнения – до хитове. И звездите бързо започнаха да се роят и станаха истинско съзвездие на музикалния хоризонт“ [пак там, с. 23–24]. Но „звезди със съмнително излъчване на светлина“, както ги определя в интервю по БНТ изтъкнатият ни диригент и композитор от международна величина Красимир Кюркчийски, и с болка, че „се нароиха такива едни самозвани певци и певици“, апелира да не се „величаят“ от медиите и „да се отсява пошлото“ [8].

Дотук за ролята на „медиите като възпитателен фактор“ и за героизацията от тях на негативни образци, явяваща се „фактор“ във формирането на девиантно поведение, особено при подрастващите с тяхната повишена внушаемост, търсене на идоли и склонност към подражание. И продължавам с демонстрирането на образци на поведение от авторитети, което заедно с адекватния контрол са двете решаващи условия в превенцията и корекцията.

Какво се демонстрира чрез медиите-авторитет, пречупва се през семейството-авторитет, пропуска се от училището-авторитет и стига до приятелските групи-авторитет – тези четири основни възпитателни фактора? С уговорката, че дори признатите формални авторитети не винаги са и неформални за детето, а от това се определя иденти-

фикацията с техните образци/моделите и съответно следването им или разграничаването от тях при отделните деца, се фиксирам върху: показността, пошлостта, комерса, деформираните ценности. Сред немногото публикации за чалгата има няколко аналитични, написани от етнологата Радост Иванова, от които тръгвам за ориентир.

В „Чалгата като култура на прехода“, „Чалгата като маскарад“, „И за, и против чалгата“ Иванова анализира това явление в двата му аспекта – като музика и като култура. Фокусът е повече върху функциите му „във всекидневната култура на българите“ с новото си „съдържание, което е съотносимо с новите политико-социални условия на постсоциализма“, оказали се „най-благоприятни за чалгата, докато културата като цяло преживява своя голям упадък“ по това време [3, с. 18]. Обсебило „звуквата среда на българското културно пространство“ през 90-те години на миналия век, то постепенно „премина в стадий на постоянно ненаатрапващо се присъствие в социално-културния живот на българите (с резервите ми към „ненаатрапващото се“ – б. м.)... не остана незабелязано и от учените... продължава да бъде актуално явление и да поставя доста проблеми, които се нуждаят от изясняване и дискутиране“ [пак там, с. 18–19]. В тази дискусия музикалният аспект на явлението авторката оставя настрана, абстрахирайки се „от художествените критерии... поради факта, че тези критерии не могат да дадат обяснение защо едно явление,

което понякога е носител на крайно елементарни в художествено отношение черти, може да получи позитивен отзвук и широко разпространение“ [пак там, с. 19]. Насочва се към културния аспект, към функциите ѝ „в културния живот на обществото“ [2, с. 18], където е и фокусът на сегашните ми разсъждения, но с по-специална препратка към подрастващите; без да negliжирам принципно ролята на музикалния аспект при естетическото възпитание.

Кои са проблематичните демонстрирани образци тук, които при неадекватен контрол се отразяват на възпитанието на подрастващите? Споменатата показност, пошлост, комерсиализъм, деформирани ценности, както и налагането им чрез популяризиране и героизация, илюстрирам с положения от изследванията и наблюденията.

По отношение на естетическото възпитание, свързано винаги с нравственото, когато говорим за превенция и корекция на отклонения в поведението, пошлостта я виждаме както в музика и текст, така и в сценично поведение.

Първо за текстовете – по форма и съдържание. Езикът, освен „обикновено жаргонен“, е и по цитирано от Р. Иванова определение на Г. Куртева „като полужезик. Той е изпълнен с междуметия, с много повторения“ (Куртева, Венкова 1999)⁵... Съдържанието на текста най-често носи белезите на стихоплетството и граничи с нонсенса... Тематиката на текстовете в голямата си част е любовна. От много песни лъха мелодраматизъм... Друга част от песните

проявява бохемско отношение към живота и любовта. Тяхното съдържание преминава в еротизъм и вулгарно отношение към жените и любовта [2, с. 23]. Вулгарна понякога е и женската любов. Тя предполага парите, коженото палто, златната огърлица, пежото и Хаваите пред емоциите на любовта... Функционалната връзка на чалгата с кръчмата е повод за възпяването на самата кръчма и пиенето (Димов⁶ 1997: 91-100)“. Позовавайки се на още един автор, както и на свои наблюдения, Р. Иванова отбелязва как пианството и богатството се утвърждават като „една от основните теми“, „постоянна самостоятелна тема на текстовете“. Но „богатството, изразено отново в пари, хубави коли, готини жени... И в любовта, и в живота материалното взема връх над духовното. Моралните ценности са обърнати наопаки“. И заключава, че общото между музикалното произведение „и другите компоненти на чалгата е тяхната ориентация към земното, първичното, тъмното, чуждото, телесното, еротичното, материалното, вулгарното... Ниското изобщо“ [2, с. 24].

Ще добавя – и опасното. В ново време, когато „социокултурните процеси в обществото водят до появата на редица проблемни зависимости, които съвременното общество допуска и дори рекламира“, към темата за пианството, наред с алкохола вече се срещат и песни вкл. от коментирания жанр, „които алегорично подсказват и дискретно призовават към употреба и на нелегални наркотични вещества“ [6, с. 135].

По-късно в „Чалгата като маскарад“ и „Чалгата като култура на прехода“ Р. Иванова продължава: „Чалгата се превръща в отрицание на духовното“. Има „елементарен, примитивен характер“ [4, с. 41]. „В съответствие с контекста на времево-пространствения „низ“ са и участниците в чалгата Те не са само изпълнителите на музикалните творби. Обредната ситуация не би била мислима без консуматорите на чалгата – ядещи, пиещи, слушащи, гледащи, играещи... Несъмнено обаче главно обредно лице е изпълнителят“ [пак там, 40]. И „текстовете на песните са в синхрон с изпълнителите“; „Те са представени от две основни хипостази: женска и мъжка. Външният им вид, техните прякори... и песните им оформят снижените образи“ на жената и мъжа. В текстовете „основни теми са нещата от злободневият живот: яденето и пиенето, любовта и богатството. Но любовта преминава в еротизъм и вулгарно отношение към жената. А богатството се мери само в пари, хубави коли и „готини жени“ [3, с. 20]. „Женската хипостаза на изпълнителя отговаря на няколко изисквания за външен вид: Първо, жената трябва да е млада. Да има дълга разпусната руса (разбирай: изрусена) коса... да е облечена с лъскава или ярка мини рокля или къси панталонки, които излагат на показ едри бедра и заоблени колене... с голямо деколте, което откроява...“. Мъжът подобаващо „да е облечен със сако в ярък цвят... с кройка, оформяща широки рамене“; с изобилие от златни ланци, че и гривни и пръстени [4, с. 40].

По същество карикатурни образи, но героизирани, подтикват към копиране при неформирани или нестабилни естетически критерии. И продължават нататък – в парадоксалното отпреди години подаряване от родителите на абитуриентите на силикон и „мощни лъскави возила“, но и още по-преди – в обличането на момиченца с „прашки“, по споделяния от учителки в детски градини! Логично е в методически план да се изведе по обратен ред, че окарикатуряването дегероизира и дистанцира, но за това е нужен регулаторът Възрастен – първо в семейството, после във възпитателните фактори извън него, – който да даде социалните ценностни ориентации.

Връщайки се към коментираното тук музикално-културно явление, виждаме огледално отразени възпяването и сценично демонстрираното. Налагат се „два основни обредни персонажа на изпълнители: жената-сексбомба и мъжът-властен богаташ... образи, чиито характеристики са синтезирани и в техните прякори“. Но „дори не е необходимо те да имат прякори, за да влязат в персонажа на т. нар. чалгаджийска обредност. Образите им се формират от техния външен вид и се допълват от тяхното поведение, от техните изказвания по различни поводи пред медиите, от клюките и интригите около тях. Всичко това поддържа имиджа на изпълнителя“ [2, с. 21 – 22]. А слушателите биват видени и като „съизпълнители на чалгата“ [3, с. 21]; „консуматори... които под влияние на алкохола и музиката се отдават на това, което както много добре го е казала Р. Стателова,

тази музика преследва – „възбуждането на телесната сетивност и на душата едновременно. С предимство на първото“ (Стателова 1993:127)“ [2, с. 18, 22].

Проблематични за нравственото възпитание са грубият език и агресивните жестове, а в съчетание с нравственото – и за естетическото възпитание. Проблематично е посланието на превърналите се в нови кумири, които „с присъствието си и с песните си еротизираха и вулгаризираха културното пространство, оскверниха сцената и електронните медии с грубия си нецензурен език и с вулгарните си текстове и изпълнения“. И чалгата не само „се превърна в тиранин над културния елит“ [3, с. 24–25], а нанесе поражения на цяло едно поколение (и повече вече) в естетическо и нравствено отношение, та и трудово – с внушенията за лесен охолан живот с немъчени пари.

И в трите цитирани статии на Р. Иванова се среща лайтмотивът за водещи характеристики на чалгата: нейната „трапезна развлекателност“ с „преобладаващо кръчмарското“ и достъпността до „масовия консуматор“, контекстът ѝ като „долна половина на сакралното, на границата с профанното“; „функцията ѝ на производствено-комерсиален продукт“; популяризирането и търсенето ѝ, което „ѝ създаде самочувствие и тя решително скочи от подземията на градската кръчма директно на културната сцена“ и „претендирайки да бъде официално изкуство, тя завладя сцената“ [2, с. 18 и 20; 4, с. 40; 3, с. 20, 23, 26, 27] дори с „онези нейни снизени изяви, които създават имиджа ѝ на субкултура

и предизвикват гневната критика“ [4, с. 39]. Всичко това извежда извън пределите на естетическото тълкувание с художественото като част от естетическото, защото „чалгата не е само музикално произведение, съставено от мелодия и текст, тя е компонент на една по-широка културна система“ [пак там]. Контактът с нея във всичките ѝ съставни елементи има отношение и към енкултурацията на подрастващото поколение, и към нравствените послания, които тя дава и достигат до него. Съчетано с честотата и широтата на този контакт, педагогически тревожните измерения на възприемането, усвояването и възпроизвеждането са ясни. Както и ролята на нравствения коректив в лицето на възпитателните фактори.

Базисните потребности от внимание, признание, принадлежност и изява – с внушението от чалгата, че могат да бъдат задоволявани лесно и ефектно, та и не съвсем морално, са логично застрашени от деформация. И наблюдаваното днес сред млади хора по-лежерно отношение към постигането на исторически утвърдени ценности с усилия и чрез просоциално утвърждаване е доказателство за това. Показността и медийната жажда с техните смущаващи последици се виждат в емблематични примери от ежедневието, с които правя своеобразен преход от теоретично поставеното до тук към наблюдения в практиката.

Показността в своя кръсък да бъдеш забелязан, зачетен, обявен, разгласен – виждаме я всяка година през месец май, по-масово по улиците с клаксони и стър-

чащи от колите абитуриенти, и по-задушевно в ресторантските „партита“. Изисква се, настоява се, поръчва се специално отношение: „С навлизането на т. нар. чалга, „воденето“ отново се връща на мода, заради хора, които искат да привлекат вниманието и диджеят трябва да каже: „И сега за Пешо от трета маса специално!“, разказва Тихомир Георгиев“ [9]. Неговият над 30-годишен опит в музикалния бизнес, зад пулта и на сцената, професионалната му кариера и като музикален редактор, радио- и телевизионен водещ му дават поглед върху поколения, за да констатира с неудоволствие: „Днес берем плодовете на чалгата“. От наблюденията си в дългогодишния директен контакт с празнуващи младежи заключава: „въпреки че пикът на чалга културата е бил преди ... години, днес сме свидетели на „плодовете от този пик“, а чалгата се е превърнала в официалната музика на младежите... в основен музикален жанр, признат от абитуриентите“ [10]. А извън тези документирани интервюта, добавя в откровен разговор: „Комплексираны почитатели на попфолка искат да заплатят и на всяка цена да бъдат център на внимание. Днес берем плодовете на дългогодишното безхаберие по отношение на възпитанието. Свежда се до най-ниски естетически нива, без грижа за духа. Едни злоупотребяват с пороците на други, за да изкарат безскрупулни пари. Наркотиците убиват тялото, чалгата убива духа. Подменихме фолклора с чалга! А истината е, че тази музика опростачва. И не е битката между стиловете, дори не е естетически

проблем, а морално-социален“.

В „Чалга-атентатът в музиката“ не-примиримият към кича философ проф. Иван Славов отсича: „Тя декултивира младежта, профанира вкусовете, опростачва нравите, опошлява най-скроветното у човека“. Гневен е към тази „изригнала ерзакултура“, „възцарила се смайващо бързо и нагло“, тази „профанирана, еротизирано-агресивно-опростачена заместителка“ на народната музика, с „невероятни простотии, глупотевини, претенциозни измишльотини в песенния текст“ на „фолкзвезди, обвеяни от слава“ [7, с. 9 – 10, вкл. с перифр.]. И комерсът, пропагандиран от чалгата, която отговаря на „вкусове, жаргон, цели и дори идеали“ на своята публика: „и ние сме вече консумативно общество. А това означава: „сетивното, материалното, предметното, еротичното, хедонистичното, безпроблемното НАД ВСИЧКО!“ [пак там, с. 9].

Поколение, възпитавано в едни ценности, трябваше да възпитава поколение при нахлуване на други ценности, а то на свой ред вече следващо. И онова объркване на родителите от „времето, когато сътресенията бяха най-големи“, объркването им „в търсенето на баланс между собствените стереотипи и новите изисквания“, нужди или псевдонужди, затрудняваше функциите на семейството, но дава ефект и върху сегашното ниво на възпитание и социализация [5, с. 61]. Допълнително се явява фон и на междупоколенчески напрежения, вътрешносемейни конфликти, вкл. в коментиранията тема, разделяйки фами-

ните подсистеми на поддръжници или противници на елементи от чалга-културата.

Другия съпровод на тази култура с показността като елемент и резултат, „остойностяването“ на „излагането на показ“ и „набирането на почитатели“, излизащо извън рамките на музикалния културен феномен, виждаме отразени в паралелния смартфон-свят. Една друга голяма тема, от която само споменавам най-драстичния ми пример за изместване на живото междуличностно общуване от виртуалното – вървящи двама влюбени хванати за ръце, но кръстосано, за да са им свободни тези, с които чатят и сърфират – и акцентирам на по-широка последица: лайкове, селфита, постове, постинги и т.н. – все израз на жаден медиен екхибиционизъм, все с привкус на устремна показност. Епидемичен порив „да се изпъчиш и да забляскаш (в пряк и преносен смисъл) – за да вперят погледи в теб и да ти ръкопляскаш“; бих римвала в унисон с рапирането, в другия стил, споменат в началото... Сякаш незабелязвани у дома като деца, вече юноши, а и възрастни, търсят внимание навън сред познати и непознати, значими и незначими, илюзорни авторитети. Търсят общуване, но то все не им стига; с едно „плъзгане на пръст“ по екрана сменят като на конвейер образи, стоки и хора. С недаван или непоощряван простор за изява чрез просоциални дейности, смислени и дълбоки, се плъзгат по повърхността на духовни полуфабрикати тип „бързо, лесно, вкусно“. Сега всичко е на един клик разстояние, сега

всичко можеш да намериш в джунглата интернет; и примамливо се предлагат потребления, при които няма нужда да се задълбочаваш, да търсиш, да мислиш критично, да анализираш, сравняваш, да си задаваш въпроси и да се напругаш над отговорите им. И издигането в култ на потребителското („Не си ти, ако нямаш“), и издигането в култ на медийната известност („Не си ли в нета, значи те няма“⁸)...

Едно такова познато дете загина, правейки си селфи от ръба на покрива на недостроена сграда; друго за малко да стане жертва на недоброжелатели, ровейки из пикантни сайтове; трето само арестът спря от това, което тръгна от уж невинните „какво толкова – взело си, прияло му се, момченце е...“. И родителите нехаеха, считаха го за „детска работа“, която „ще се израсте“...

А ролята на родителите за ориентирани на децата е толкова важна! Ролята на семейството за селекция на всичко онова, което съществува в социума и залива децата, но не всички му се поддават... За тази роля си заслужава да поговорим специално, ако се срещнем в следващ брой на сп. „Обществено възпитание“. А за възможността в този сега да изложа мисли по отдавна вълнуващия ме и толкова дискутиран възпитателен проблем – сърдечно благодаря на главния редактор за импулса, който ми даде с тази статия!

⁴В статията си „Чалгата като култура на прехода“ авторът Р. Иванова проследява историята на явлениято у нас от възникването му в средата на 70-те години на 20 век [3, с. 19], затова тук обект е проявление то му след 1989 г. с предмет негови социално-педагогически последици.

⁵Куртеева, Г., В. Венкова. За чалгата без любов, но и без омраза. - В: Чалгата - За и Против, С., 1999.

⁶Димов, В. Кръчмата в касетната култура – Български фолклор, 1997, кн. 1-2.

⁷Стателова, Р. Обърнатата пирамида, С., 1993.

⁸„Ако те няма в интернет, значи не съществуваши.“

Литература:

1. Годишен доклад на Централната комисия. // сп. Обществено възпитание, 2002, бр. 3.
2. Иванова, Р. Чалгата – и за, и против. - В: Чалгата – За и Против, С., 1999.
3. Иванова Р. Чалгата като култура на прехода. // сп. Българска етнология, 2004, бр. 3.
4. Иванова, Р. Чалгата като маскарад. // сп. Български фолклор, 2000, бр. 4.
5. Манасиева, Т. От семейството до възпитателното училище-интернат, С., 2003.
6. Полихронов, Д. Аспекти на употребата на психоактивни вещества в условията на извънредна пандемична обстановка. - В: Приложната криминология в България, С., 2022.
7. Славов И. „Чалга“-атентатът в музиката. - В: Един завет, 2000. Интернет-ресурси:
8. Интервю с Красимир Кюркчийски в „60 години БНТ“, декември 2022 г. - <https://bnt.bg/bg/a/bnt-na-60>
9. Какво искат да слушат абитуриентите на бала - <https://lifestyle.bg/curious/kakvo-iskat-da-slushat-abiturientite-na-bala-video.html> (достъп на 20.11.2023)
10. DJ Тишо; Днес берем плодовете на чалгата, 25.06.2016 - <https://www.bgonair.bg/a/36-sutreshen-blok/54843-dj-tisho-dnes-berem-plodovete-na-chalgata> (достъп на 10.12.2023)

ПРОБАЦИЯТА И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ

Доц. Светлин Антонов, РУ

1. Наказателноправно положение на непълнолетните

По отношение на наказателната отговорност на непълнолетните лица българският законодател е въвел особени правила, които предвиждат съществени различия в сравнение с наказателноправния режим на пълнолетните. Най-общо те могат да бъдат представени като прилагане на специален ред и занижена репресия спрямо тях. Този подход е последователно уреден и съпътства цялостното развитие на наказателното правоотношение между държавата и непълнолетните лица, извършили престъпления.

Наказателният кодекс (НК) на Република България предвижда, че навършили-те 14 год., но ненавършили 18 год., са наказателноотговорни, ако са могли да разбират свойството и значението на деянието и да ръководят постъпките си. По този начин непълнолетните, въпреки че са вменяеми, могат да се окажат наказателно-неотговорни поради своята индивидуална незрялост. Способността им да разбират свойството и значението на деянието и да ръководят постъпките си следва да се установи чрез провеждане на психиатрично-психологическа съдебна експертиза. В противен случай непълнолетните, на които деянието не може да се вмени във вина, се настаняват по решение на съда във възпитателно училище-интернат (ВУИ) или в друго подходящо заведение, ако това се налага от обстоятелствата по случая.

По отношение на непълнолетен, извършил поради увлечение или лекомислие престъпление, което не представлява голяма обществена опасност, прокурорът може да реши да не се образува или да прекрати образуваното досъдебно производство, а съдът да реши да не бъде предаван за съдене или да не бъде осъден, ако спря-

мо него могат да се приложат успешно възпитателни мерки по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН). Съдът може сам да наложи възпитателна мярка, като уведоми за това местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (МКБППМН) или ѝ изпрати преписката за налагане на такава мярка⁹.

Наказанието на непълнолетните се налага с цел преди всичко да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественополезен труд. С оглед на тази специфична цел и предвид особения им режим, на тях могат да им се налагат само следните четири вида наказания: лишаване от свобода, пробация, обществено порицание и лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност. По отношение на непълнолетните се прилага и т.нар. „редукция“ на наказанията, която регламентира замяната на по-тежките наказания с по-леки, както и намаляване на размера на предвиденото наказание лишаване от свобода¹⁰.

Когато определеното наказание лишаване от свобода е по-малко от една година и неговото изпълнение не е отложено по реда на чл. 66 от НК, непълнолетният се освобождава от изтърпяването му и съдът го настанява във ВУИ или му налага друга възпитателна мярка, предвидена в ЗБППМН¹¹. По предложение на прокурора или на съответната МКБППМН съдът може и след постановяване на присъдата да замени настаняването във ВУИ с друга възпитателна мярка.

Непълнолетните до навършване на 18 год. изтърпяват наказанието лишаване от свобода в поправителен дом. След навършване на пълнолетие те се преместват в затвор или в затворническо общежитие¹². За довършване на тяхното образование или квалификация по предложение на педагогическия съвет с разрешение на прокурора те могат да бъдат оставени в поправителния дом до навършване на двадесет години. По предложение на началника на затвора, към който функционира поправителният дом, навършилите пълнолетие лишени от свобода могат да бъдат оставени в него по тяхно желание.

Съществени различия откриваме и при освобождаването от наказателна отговорност. По отношение на лице, осъдено условно за престъпление, което то е извършило като непълнолетно, изпитателният срок е значително по-кратък – от една до три години¹³. Ако до изтичане на определения от съда изпитателен срок непълнолетният извърши друго умишлено престъпление от общ характер, за което, макар и след този срок, му бъде наложено наказание лишаване от свобода, съдът може да постанови то да бъде освободено отчасти или изцяло от изтърпяване на наказанието, чието изпълнение е било отложено¹⁴. Предсрочното освобождаване на осъдените на лишаване от свобода непълнолетни лица е безусловно, като е достатъчно да са изтърпели фактически не по-малко от една трета от наложеното им наказание¹⁵. И в двете хипотези съдът уведомява съответната МКБППМН, която организира полагаането на възпитателните грижи по отношение на непълнолетните.

2. Прилагане на пробационни мерки спрямо непълнолетните

Пробационните мерки са приложими в две хипотези спрямо непълнолетните лица – при налагане на наказание пробация и при постановяване на мерки за пробационен надзор в рамките на изпитателния срок на условно осъждане.

Наказанието пробация е съвкупност от мерки за контрол и въздействие без лишаване от свобода, които се налагат заедно или поотделно. Пробационните мерки са: задължителна регистрация по настоящ адрес¹⁶; задължителни периодични срещи с пробационен служител¹⁷; ограничения в свободното придвижване¹⁸; включване в курсове за професионална квалификация, програми за обществено въздействие¹⁹; поправителен труд²⁰; безвъзмезден труд в полза на обществото²¹. Първите две мерки се налагат задължително на всички осъдени на пробация, докато двата вида труд не могат да се налагат на непълнолетни лица, ненавършили 16-годишна възраст.

Ако осъденият без основателна причина не изпълнява наложената пробационна мярка, по предложение на съответния пробационен съвет съдът може да наложи друга пробационна мярка или замени изцяло или отчасти пробацията с лишаване от свобода, като два дни пробация се заменят с един ден лишаване от свобода²³.

В чл. 67, ал. 3 от НК е предвидена възможността през изпитателния срок на условно осъждане да се налагат пробационни мерки. Нормата въвежда обаче изискването отложеното наказание лишаване от свобода да бъде не по-малко от шест месеца, като съдът може по своя преценка да постанови през изпитателния срок една или няколко пробационни мерки. В следващата алинея вече е въведено задължение за съда, когато отложи изпълнението на наказанието по отношение на непълнолетен, да уведоми съответната МКБППМН, която следва да организира полагаането на възпитателни грижи спрямо него.

Систематично пробационният надзор е уреден в чл. 67 от НК, където са регламентирани възпитателните грижи по отношение на условно осъдените лица. Реално с неговото прилагане не се цели утежняване на приложената репресия спрямо деца, а се преследва изцяло превантивен резултат – да му се въздейства възпитателно, като му се окаже подкрепа и упражни контрол, за да не се стигне до извършване на друго престъпление.

Изпълнението на пробационните мерки по отношение на непълнолетни лица се осъществява от определени пробационни служители със специална подготовка съвместно с инспектори от детска педагогическа стая. В работата с тях участват и социален работник от отдела за закрила на детето, педагогически съветник и представител на МКБППМН. Всички те изготвят съвместно индивидуалната програма за изпълнение на наложените мерки по отношение на осъденото лице, различни програми за обществено въздействие, предложенията до пробационния съвет, ка-

саещи промяна в правния статус на непълнолетните лица, както и становища до съда в случаите, предвидени в Наказателно-процесуалния кодекс.

3. Изпълнение на пробационните мерки по отношение на непълнолетните

За целите и задачите на настоящата статия сме направили извадка на 80 непълнолетни лица, търпели наказание пробация или мерки за пробационен надзор на територията на Районна служба „Изпълнение на наказанията“ (РСИН) – Русе²⁴ в периода 2009 – 2023 г.

3.1. Наказателноправен статус

Осъдени на пробация са били 75 лица (93,75%)

Наложени са им следните пробационни мерки:

- Задължителна регистрация по настоящ адрес – 75 (100%)
- Задължителни периодични срещи с пробационен служител – 75 (100%)
- Ограничения в свободното придвижване – 5 (6,25%)
- Включване в програми за обществено въздействие – 33 (41,25%)
- Безвъзмезден труд в полза на обществото – 8 (10%)

Условно осъдени с наложен пробационен надзор са били пет лица (6,25%)

Наложени са им следните мерки²⁵:

- Ограничения в свободното придвижване – 3 (60%)
- Включване в програми за обществено въздействие – 2 (40%)

Изнесените данни показват, че съдебната практика е в пълен унисон с въведеното законово положение на непълнолетните, тъй като съдът им налага предимно пробационните мерки с най-силно изразен възпитателен потенциал – срещите с пробационен служител и програмите за обществено въздействие.

Наказанията са им наложени за следните престъпления:

- Телесна повреда – петима (6,25%)
- Закана с убийство – един (1,25%)
- Кражба – 50 (62,50%)
- Грабеж – 17 (21,25%)
- Присвояване – двама (2,50%)
- Измама – един (1,25%)
- „Източване“ на дебитна карта – един (1,25%)
- Хулиганство – един (1,25%)
- Противозаконно отнемане на МПС – двама (2,50%)

На практика извършените от тях престъпления ни предлагат изключително опростена картина, тъй като принадлежат само към два от традиционните видове престъпност – користната и насилствената. С явен превес са користните – 91,25%, докато останалите 8,75% са за насилствените престъпления.

Шестима непълнолетни (7,50%) са били с наложено повече от едно наказание пробация, когато са започвали неговото изпълнение. При половината деяния са извършени в съвкупност, а други петима са били осъдени по време на изпълнението му (включително на лишаване от свобода), но деянията отново са предхождали осъждането – на всички тях наказанията са били групирани впоследствие. При трима от непълнолетните е бил налице рецидив²⁶. Всички непълнолетни с наложен пробационен надзор са изгърпели наложените им мерки.

Наказанията пробация са завършили както следва:

- Поради изгърпяване – 62 (82,67%)
- Групиране с друго наказание – 8 (10,67%)
- Замяна с лишаване от свобода – 5 (6,66%)

3.2. Социално-демографски статус

Осъдените непълнолетни от мъжки пол са 74 (92,50%), жени – 6 (7,50%).

До 16-годишна възраст са 22 (27,50%), до 18-годишна възраст са 58 (72,50%).

Преобладаващата част са отглеждани в пълноценна семейна среда – 41 (51,25%).

Немалка част обаче – 31 (38,75%), са отглеждани в непълно семейство.

Четирима (5%) са отглеждани в институция, също толкова са периодично наставяваните в институция.

С български етнически произход са 44 (55%), от ромски произход – 26 (32,50%), и от турски произход – 10 (12,50%).

Към момента на привеждане в изпълнение на съдебния акт с основно образование са били 44 (55%), с начално – 31 (38,75%), неграмотни – 5 (6,25%).

По време на изпълнение на пробационните мерки образованието си са продължавали 47 (58,75%) от непълнолетните. Особено показателно е, че останалите 33 (41,25%) са били неучащи.

3.3. Основни дефицити и ресурси на непълнолетните

Най-често дефицитите, установени при индивидуалната им оценка, са свързани с техните нагласи, образование и обучение, семейни взаимоотношения, начин на живот и обкръжение, умения за мислене. Нагласите им обичайно обхващат несъзнаване на причините и условията, както и мотивите за престъпното им поведение, несериозно отношение към извършеното престъпление и следващото се за него наказание, наличие на криминални нагласи и липса на желание за тяхната

промяна, погрешна представа за себе си и обществото. Семейните проблеми са свързани с отглеждане в непълно семейство или дълги раздели в него, периоди на полагане на грижи за тях от хора, различни от родителите, или от институции, лошо материално положение, физически и психически тормоз, системна употреба на алкохол и/или наркотици в семейната среда, negliжиране или хиперпротектиране, наличие на членове на семейството с богато криминално минало. Образователните дефицити се изразяват в проблеми с четенето, писането, смятането и усвояването на информация, непосещаване или чести отсъствия от училище, прекъсване на обучението, както и цялостното им отношение към образованието. Начинът на живот и обкръжението им ни разкриват проблеми със социализацията, неблагоприятно влияние на приятелското обкръжение, липса на положителни и наличие на негативни занимания през свободното време, опити за себедоказване и преодоляване на проблеми по неадекватен начин и др. Начинът на мислене показва невъзможността им да разпознават и решават рационално и законосъобразно проблеми, да осъзнават последствията от поведението си, затруднения при поставяне и постигане на цели, честа проява на импулсивно, лекомислено и рисково поведение, невъзможност да разбират другите.

Сравнително често се срещат дефицити с жилищното устройване и междуличностното поведение. Липсата на нормални битови условия, честата му смяна и неговото местоположение в райони с криминално активно население са водещите проблеми с жилището. Междуличностните проблеми са функция на недостатъците в уменията за общуване, наличие на враждебни и дискриминационни нагласи, чести прояви на агресивно поведение, проблеми с овладяването на гнева и др. При отделни лица са констатирани дефицити, произтичащи от употребата на наркотични вещества.

Регистрирани са следните водещи ресурси на непълнолетните: чисто криминално минало, липса на противообществени прояви, грамотност, наличие на ресурс и подкрепа в семейната среда, продължаване на обучението и мотивация за придобиване на образователна степен, добро когнитивно ниво, налична воля за промяна на поведението, изразено желание за съдействие и личностна промяна по време на изпълнение на пробационните мерки, липса на зависимости, много добро здравословно състояние – психическо и физическо, адекватно поведение за възрастта, оказана целесъобразна институционална подкрепа, насочена към справяне с натрупаното напрежение, наличие на вяра в собствените възможности и реална самооценка.

3.4. Развиваща и корекционна работа с непълнолетните

Развиващата и корекционната работа, извършвана с непълнолетните при из-

пълнение на наложените им пробационни мерки, се базира на някои основни професионални стандарти²⁷:

- Реално изпълнение на пробационните мерки и качествена работа с непълнолетните с оглед постигане на целите на наказанието;
 - Съсредоточаване на работата на специализираните пробационни служители с непълнолетните към формиране на просоциална ценностна система, промяна в нагласите и поведението им, спазване на правните норми и намаляване на риска от повторно извършване на престъпление и причиняване на вреди;
 - Включване в програми за обществено въздействие и ангажиране на различни фактори от социалната среда в работата с тях;
 - Предоставяне на услуги и провеждане на интервенции с тяхно участие, които не са дискриминационни и зачитат правата, достойнството, културните, религиозните и ценностните различия;
 - Партньорство и взаимодействие с институциите и всички заинтересовани страни в процеса на работа с непълнолетните – училище, органи за закрила на детето, детска педагогическа стая, МКБППМН и др.;
 - Разработване и прилагане на добри практики и гъвкави подходи за намаляване на рисковите фактори, свързани със защита на обществото от правонарушения.
- В работата с непълнолетните правонарушители се прилагат различни методи и средства. Най-често използвани са следните:
- Диагностични (социално-психологически) – изследване, наблюдение, анализ, анкети, въпросници, специализирани тестове и др.;
 - Корекционно-развиващи – специализирани интервенции за промяна на нагласите и възгледите, изграждане на умения за самоконтрол и поемане на отговорност за действията, развиване на социалната компетентност, споделяне на житейския опит и др.;
 - Мотивационни – затвърждаване на положителни поведенчески прояви, изграждане на стратегии за самомотивация, поощрения и др.;
 - Интерактивни – мултидисциплинарни срещи, групова работа в малки групи и др.²⁸

Основната цел на работата с непълнолетните правонарушители е промяна на нагласите, поведението и начина им на мислене, които заемат основно място в причинната обусловеност на престъпното им поведение. Акцентът се поставя върху техния положителен потенциал и насочването му към благоприятна социална промяна, като се отчитат всички възможни трудности и ограничения.

Планирането на корекционната и развиваща работа с непълнолетните лица с

наложени пробационни мерки се основава на изготвената оценка на риска от рецидив и вреди и установените с нея дефицити и ресурси. Тя се изготвя на основата на постъпила информация от самия правонарушител и неговите близки, съдебния акт, бюлетина за съдимост, представители на институции и много други източници на информация. Дейностите са насочени към промяна на отношението и поведението на осъдения и мотивиране за водене на законосъобразен и социално приемлив начин на живот; промяна на представата за наказуемост или на убеждението за ненаказуемост; превенция на девиантното и деликвентното поведение; промяна в нагласите, причина за престъпното поведение; промяна в ценностната система; пълноценно задоволяване на емоционалните потребности, изграждане на добро самочувствие и самоувереност и адекватна самооценка; изграждане на умения за себеутвърждаване; промяна в нагласите за придобиване на образователна степен и последваща професионална реализация; изграждане на умения за разпознаване на проблеми и търсене на рационални и законосъобразни начини за тяхното преодоляване; промяна в уменията за общуване; надграждане и придобиване на социални умения и компетентности; повишаване на самоконтрола; подбиране на положителна социална среда и пр.

В конкретната работа с непълнолетните се разискват и анализират множество реални или потенциални житейски ситуации, като се търсят възможните алтернативи за тяхното преодоляване и положителните начини за реализирането им. Повишава се социалната им компетентност, изграждат се умения за взаимопомощ при търсене на алтернативни решения, както и прилагане на социално отговорни модели на поведение. Характерно за тяхната възрастова група е необходимостта да се насочи вниманието им към задължението да спазват правила и ограничения, както и към изграждане и засилване на самоконтрола им. Всички те са в основата на преодоляването на наличните асоциални форми на поведение и поемане на персонална отговорност.

Освен осъдените лица с наложена мярка по чл. 42а, ал. 2 т. 4 от НК, в програми за обществено въздействие са мотивирани за доброволно участие всички останали непълнолетни. По този начин са обхванати абсолютно всички осъдени непълнолетни лица в представената извадка, независимо че по-голямата част са без постановена такава мярка²⁹. Програмите се реализират в индивидуална и в групова форма.

Най-често се прилагат следните програми за обществено въздействие:

- „Овладяване и повишаване социалните умения и компетенции при млади правонарушители”
- „Програма за насърчаване на толерантността“
- „Корекционна програма за обучение в комуникативни социални умения“
- „Умения за мислене“

- „Начини за справяне с гнева и агресията“
- „Ограмотяване“

Наблюденията на пробационните служители показват, че общувайки в група, участниците получават възможност да изследват собственото си поведение и да получават конструктивна обратна връзка. В работата се прилагат упражнения, подпомагащи отворена комуникация, трениране на умения за активно слушане, за задаване на въпроси, за формиране на убеждение, че промяната е възможна и т.н. Включени са етапи, насочени към подкрепа, подпомагане при вземане на решение, предприемане на действия и др. Използват се техники като изясняване, откриване на налични положителни умения или промяна на негативни в положителна посока, изграждане на нови умения и пр.

Най-съществените затруднения, които се срещат в работата с непълнолетни правонарушители, могат да бъдат систематизирани по следния начин:

- Липса на разбиране за наказателна отговорност, което е често срещано и при настойниците на осъдените;
- Нетипично ниско за възрастта им ниво на социален опит, умения и компетенции;
- Липса на системен контрол и ангажираност от родителите, нерядко достигащи до negliжиране;
- Продължителни периоди на нестабилност, непоследователност и незаинтересованост в тяхното поведение;
- Ниско интелектуално ниво и социална занемареност, предполагащи формализиране на дейностите по изпълнение на пробационните мерки;
- Ниско ниво на грамотност или липса на такава, обикновено съчетани с нежелание да участват в образователен процес;
- Липса на интерес към образованието и професионалното развитие като форми за личностно развитие и социална реализация;
- Формирана първична ценностна система, която при представителите на ромския етнос се съчетава с типичните за тях традиции и култура;
- Престъпни модели на поведение в семейството и толериране от родителите на противообществени деяния;
- Недостатъчна подкрепа и ресурс в семейната среда за постигане на положителна промяна³⁰;
- Високорискови контакти и занимания в свободното време, криминогенни мо-

дели на подражание в обкръжението;

- Наличие на членове на семейството, страдащи от зависимости – алкохолна, наркотична или хазартна.

3.5. Взаимодействие с институции и организации

Взаимодействието с различни институции и организации заема важно място в работата с непълнолетните осъдени лица. В РСИН – Русе тя се осъществява в тясно сътрудничество с представители на институции, ангажирани със същия контингент лица и сроден тип дейност – детските педагогическа стаи към районните управления на МВР, отделът за закрила на детето, МКБППМН, образователната система, местната власт и др.

Съвместната работа обхваща участието на родители и близки на осъдените лица, като се провеждат срещи за сътрудничество – т.нар. мултидисциплинарни срещи. Те са насочени към засилване на контрола и подкрепата за осъдените, изграждане на тясна интерактивна връзка за целесъобразно изпълнение на пробационните мерки, постигане на положителна промяна в поведението и мисленето им. В общата работа се търси сътрудничеството на родители, значими близки и роднини на осъдените непълнолетни лица, както и на самите тях. Същевременно пробационни служители вземат участие в мероприятия, дискусии и срещи, организирани от партниращите институции и изнасят лекции в училищата.

Изградено е партньорство с някои организации, имащи предмет на дейност, съответстващ на установени проблеми при непълнолетните – Комплекс за социални услуги за деца и семейства, Център за работа с деца на улицата, приют за безнадзорни деца към ОС на БЧК – Русе, спортни клубове и др. Много често те предоставят различни социални услуги на осъдените и техните семейства, оказват им психологическа и правна подкрепа, съдействие за оказване на медицинска помощ, предлагат им разнообразни занимания през свободното време и др.

3.6. Постигнати резултати

Основният използван показател за измерване на настъпилата промяна в процеса на изпълнение на пробационните мерки е снижаване или увеличаване на риска от рецидив и вреди при изготвяне на текуща и заключителна оценка на непълнолетните лица. С изключение на случаите, при които пробацията е заменена с лишаване от свобода, по отношение на останалите осъдени непълнолетни е налице намаляване на риска или поне запазването му в първоначалните граници. Пробационните служители са отразили и някои допълнителни критерии за установяване на постигнатите резултати:

- Промяна в нагласите за противоправно поведение – изграждане на ясна пред-

- става за наказуемост при извършване на правонарушения;
- Промяна в начина на мислене и криминалните нагласи и постигане на мотивация за водене на законосъобразен начин на живот;
 - Липса на правонарушения и противообществени прояви от всякакъв характер през продължителен период от време;
 - Развиване на познанията за правилата и нормите в обществото и ползите от съобразяването с тях;
 - Повишаване на самоконтрола и поемане на по-голяма отговорност за собственото поведение;
 - Поставяне на адекватна самооценка и придобиване на умения за себеутвърждаване;
 - Промяна на отношението към образованието, постигане на мотивация за продължаване на обучението и придобиване на образователна степен, придобиване на образователна степен;
 - Положителна промяна в обкръжаващата среда и насищане на свободното време с положителни дейности;
 - Промяна на отношението към трудовата дейност и професионалната реализация;
 - Изграждане на умения за разпознаване, решаване и предвиждане на проблеми, както и за техните възможни последици;
 - Разширяване кръгозора за търсене и намиране на повече алтернативи за преодоляване на усложнени житейски и криминогенни ситуации със законосъобразни и социално приемливи средства.

⁹Когато прокурорът реши да не се образува досъдебно производство или да прекрати образуваното досъдебно производство, той изпраща преписката на МКБППМН за налагане на възпитателна мярка.

¹⁰Вж. чл. 63 от НК.

¹¹Това правило търпи някои изключения – вж. чл. 64, ал. 3 и 4 от НК.

¹²Поставените на лек и общ режим се изпращат за доизтъпяване на наложеното наказание в затворнически обществения от открит тип, а поставените на строг режим или тези, които имат остатък от наказанието повече от пет години – в затвор или в затворнически обществения от закрит тип.

¹³За пълнолетните той е от три до пет години.

¹⁴В тази хипотеза пълнолетните задължително търпят отложеното им наказание.

¹⁵Вж. чл. 70 от НК относно предсрочното освобождаване на пълнолетните.

¹⁶Мярката е с продължителност от шест месеца до три години и се из-

разява в явяване и подписване на осъдения пред пробационния служител или определено от него длъжностно лице в съответствие с определена от съда периодичност, но не по-малко от два пъти седмично.

¹⁷Срещите с пробационен служител се провеждат в пробационната служба, на чиято територия е настоящият адрес на осъдения. Те са планирани или извънредни и се налагат за срок от шест месеца до три години.

¹⁸При ограниченията в свободното придвижване се налага една или няколко от следните забрани за: посещаване на точно определени в присъдата места, райони и заведения; напускане на населеното място за повече от 24 часа без разрешение от пробационния служител или прокурора; напускане на жилището, което обитава, за определен период от денонощието. Продължителността им може да бъде до шест месеца до три години.

¹⁹Тази мярка е насочена към трудова интеграция или изграждане на социални навици и умения за законосъобразно поведение на осъдения. Нейната продължителност също е от шест месеца до три години.

²⁰Той се изпълнява по местоработата на осъдения и включва удъръжки върху възнаграждението му от 10 до 25 на сто в полза на държавата-

та. Времето, през което се изтърпява мярката, не се зачита за трудов стаж. Налага се за срок от три месеца до две години.

²¹Това е труд, който се полага в полза на обществото без ограничаване на свободата на осъдения. Количествените му параметри са от 100 до 320 часа годишно за не повече от три поредни години.

²²Стига да не е от задължителните мерки.

²³В тези случаи срокът на лишаването от свобода може да бъде и под минимума от три месеца.

²⁴Териториалната ѝ компетентност обхваща Русенска област.

²⁵Периодът обхваща времето, през което на условно осъдените е допустимо да се налага една пробационна мярка.

²⁶В тази бройка са включени единствено осъжданията им като непъл-

нолетни. Част от осъдените са рецидивирали като пълнолетни, но тези осъждания не са разгледани в статията.

²⁷Стандартите са утвърдени от главния директор на Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“.

²⁸Посредством тези методи се изграждат сравнително лесно равнопоставеност, доверие, приемане, разбиране, на чиято основа се развива изслушване, дискусия, диспут, обсъждане на грешни мисловни и поведенчески модели и т.н.

²⁹Едва четирима от тях не са завършили успешно програмата, в която са били включени, тъй като пробацията им е била групирена с друго наказание или е заменена с лишаване от свобода.

³⁰Често родителите имат сервизно отношение към дейностите по изпълнение на присъдата и служителите, което дава своето отражение върху светогледа, действията и мисленето на осъдените непълнолетни.

РИСКОВИ СИТУАЦИИ ПРИ НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ МОМИЧЕТА

Доц. Галина Ковачева, БСУ

Непълнолетието е специфична възраст от гледна точка на физическото, социалното и психическото развитие на човека. Възниква потребност от общуване, социална реализация и себеутвърждаване. През непълнолетието юношата започва да се интересува от качествата и проявите на околните, неговите интереси и внимание преимуществено са насочени извън семейната среда. Поради непълно усвоения социален опит непълнолетните са склонни безкритично да установяват контакти в социалната си среда и да попадат в ситуации, повишаващи риска да станат жертви на престъпления.

Непълнолетните девойки са сред най-заstraшените от престъпни посегав-

телства социални групи с оглед на техните възрастови особености. По данни на НСИ за 2022 г. те съставляват 42% от всички непълнолетни, пострадали от престъпления. Според статистиката подрастващите девойки са жертви основно на престъпления против личността (телесна повреда, блудство и изнасилване) и престъпления против собствеността (кражби и грабежи). Границите на виктимизацията обаче са много по-широки от статистически представените. Момичетата стават жертви на домашно насилие, склоняване към проституция и трафик на жени и деца (Станков, 2011). Латентността на виктимизацията е висока поради изпитваното чувство за срам, страх от насилика, ниската самооценка, липсата

на подкрепа от семейството и приятелската среда. Съществени са и рисковете за непълнолетните девойки, възникващи в киберпространството, характеризиращо се с достъпност, анонимност на личността и деперсонификация на жертвата.

Едни от най-честите рискови ситуации, в които попадат непълнолетните девойки, са свързани с извършването на сексуални посегателства спрямо тях. Характерни обстоятелства на ситуациите са непредпазливото поведение на пострадалите и проявеното лекомислие при осъществяване на контакти със слабо познати лица (например при посещение нощно време на дискотека или други съвместни форми на прекарване на свободното време). Жертвите са момичета от семейства със занижен родителски контрол, характеризиращи се с безразличие и/или непълноценно общуване на родителите с децата, както и деца с маргинална семейна среда. Липсата на сексуално възпитание в семейството се компенсира с желание за подражаване на чужди образци на поведение. В някои случаи непредпазливото поведение е провокирано от приятелския кръг на жертвата. От значение са и нагласите при подрастващите за материална обезпеченост чрез придобиване на средства по „лесен начин“, подражанието на лица, разпространяващи в интернет пространството видеа, демонстриращи висок стандарт на живот и по-освободено поведение.

В рисковите ситуации, обуславящи сексуални посегателства спрямо непълнолетни девойки, са от значение и особеностите на мястото, където се установява контакт между престъпника и жертвата. Такива места са улици, гари, спирки, градски градини или паркове. Те са обозначени от Н. Белова като рискови за престъпните посегателства, свързани със сексуалната експлоатация на деца (Белова, 2007). При осъществяване на изнасилване или блудствени действия се търси близостта на неохранявани строежи, подземни паркинги, неосветени мостове и прилежащото край тях пространство, безлюдни паркове и градини.

Друга група рискови ситуации са свързани с извършването на улични грабежи на непълнолетни девойки. В тези ситуации поведението на жертвите намира израз основно в непредпазливост и разсеяност при разговори по телефон в случаите, когато жертвата преминава по безлюдна и неосветена улица. Непълнолетните не отчитат риска от предоставянето на визуални стимули на потенциални престъпници. Те лекомислено носят на видно място портфейли, телефони или други ценни вещи, които представляват потенциална цел за извършителите на престъпления. В посочените ситуации е налице съчетание от няколко виктимни характеристики – виктимно поведение, младата възраст на жертвите и техния пол. Тези характеристики се оценяват от престъпниците като по-малко рискови

за оказване на съпротива при нападение с цел отнемане на вещта. Рисковите ситуации се характеризират и с липсата на придружител при прибирането на пострадалите лица късно вечер. Във връзка с пространствената локализация на посочените ситуации се установяват характерните виктимни места: слабо осветени улици (локални платна, междублокови пространства, паркове); места в близост до денонощни магазини, бензиностанции; места в близост до банки и АТМ устройства; градски инфраструктурни обекти като спирки на градски транспорт, метростанции и подлези.

Следва да се обърне внимание и на рисковете за непълнолетните девойки, възникващи в кибернетичното пространство. Престъпните посегателства са свързани с кибертормоз (*Cyberbullying*), изразяващ се в нанасяне на емоционална вреда чрез използване на интернет, посредством отправяне на обиди, заплахи, унижения, засрамване и уронване на доброто име. Кибертормозът придобива форми като:

- секстинг (*Sexting*), представляващ разпространяване чрез есемес, чат или електронна поща на голи снимки и видеа, както и предоставянето им на трети лица. При посоченото деяние се произвежда сексуална медия от отделни лица или групи връстници. Това престъпление виктимизира основно непълнолетните девойки и младите жени;

- сексуално изнудване (*Sextortion*), представляващо изнудване на лица с

цел принуждаването им да извършват сексуални действия онлайн (Jane, 2017).

Разновидност на посоченото престъпно посегателство е насилственото поддържане на сексуални отношения чрез заплахи за довеждане на заснети видеа с жертвите до знанието на трети лица чрез виртуалното пространство. Пострадалите са обичайно непълнолетни момичета, осъществяващи активна интернет комуникация чрез социалните мрежи, Skype, чат стаите и др. Често тяхната семейна среда се характеризира със занижен родителски контрол и отсъствие на заинтересуваност към проблемите на детето.

Нови рискове в киберпространството възникват и с появата на т.нар. „метавселени“. В публикация на Ройтерс от 2022 г. се посочва, че Интерпол се подготвя за риска онлайн поглъщащите среди – „метавселената“, да създадат нови видове киберпрестъпления и да позволят съществуващите киберпрестъпления да се извършват в много по-голям мащаб. Отбелязано е увеличаването на рисковете от престъпни посегателства спрямо деца (Reuters, 2022). В доклада на Интерпол „Технологична оценка на метавселената“ е отбелязано, че вече са получени данни за извършени престъпления, включващи метавселена, сред които онлайн предаване на насилие над деца, преследване и сексуален тормоз, детска порнография и детска сексуална експлоатация (Interpol, 2022).

Предвид уязвимостта на непълно-

летните девойки да станат жертви на престъпни посегателства, виктимологичната превенция следва да включва стратегии, съобразени с възрастовите им особености и рисковете при общуването в социалната среда и кибернетичното пространство.

За превенция на сексуалните посегателства спрямо непълнолетните девойки е необходимо:

- разработване на практически указания, адресирани до рисковите групи относно правилата за: сексуална култура и поведение в рискови ситуации; насоки към потенциалните жертви да търсят съдействие от институции, организации и граждани и да заявяват за престъпления или опити за такива;

- провеждане на обучения сред рисковите групи от жени и девойки;

- предвиждане на мерки от организационен и инфраструктурен характер като: периодични инспекции за осигуряване на добро осветяване на улиците, подлезите, подходите към жилищата, районите в близост до неохраняеми строежи, мостове; своевременно премахване на необитаеми рушащи се постройки, незавършени и изоставени строежи или ограничаване на достъпа до тях чрез изграждане на преградни стени към входовете; премахване на висока растителност в местата, от които например може да се осигури видимост към подземните части на мостове; ситуиране на патрулиращи полицейски сили в близост до места, които са рискови за извършване на престъпления.

Към мерките на виктимологична превенция спрямо грабежите могат да се отнесат: организиране на информационни кампании за рисковете от грабежи; осигуряване на психологическа и правна подкрепа на пострадалите лица, които са претърпели физически и емоционални вреди; ограничаване на атрактивността на целите чрез провеждане на кампании за изграждане на знания и умения за прикриване на ценни вещи, предмети, които пострадалите носят на обществени места.

За ограничаване на рисковете от посегателства спрямо непълнолетни девойки в киберпространството са подходящи комплексни мерки. Кибертормозът се случва в широк социален контекст и затова е необходимо включване на заинтересованите страни на множество нива на този социален контекст, включително студенти, връстници, семейство, училища и обществото като цяло. Превенцията изисква: подходящо обучение на децата и младежите по отношение на рисковите криминогенни ситуации, които възникват по повод използването на информационните и комуникационните технологии и начините за предпазване от сексуална експлоатация и насилие; повишаване на осведомеността на обществото относно същността на сексуалната експлоатация и насилието в интернет пространството; технически мерки за защита на компютърните устройства и личните данни на децата, използване на приложения за родителски контрол.

-
- Белова, Н. (2007) Криминологична характеристика на сексуалната експлоатация на деца. В.: Сексуална експлоатация на деца - дейност на полицията за нейното ограничаване. НИКК-МВР, с. 41.
 - Станков, Б. (2011) Криминология. Видове престъпност. Изд. ВСУ „Черноризец Храбър“, с. 250-251.
 - Jane, E. (2017) *Gendered cyberhate, victim-blaming, and why the internet is more like driving a car on a road than being naked in the snow. Cybercrime and its Victims* (Martellozzo, E., E. Jane), Routledge, p. 68-70 –
 - *Interpol says metaverse opens up new world of cybercrime*, Reuters, 2022, <https://www.reuters.com/technology/interpol-says-metaverse-opens-up-new-world-cybercrime-2022-10-27>
 - *INTERPOL Technology Assessment Report on Metaverse*, 2022

ПОЛИЦЕЙСКА ЗАКРИЛА – СЛУЧАИ ОТ ПРАКТИКАТА

Д-р Десислава Цанкова

ВЪВЕДЕНИЕ

Спешната мярка „Полицейска закрила“ е инструмент, който помага на полицейските служители да изпълняват функционалните си задължения за прилагане на мярка за закрила по реда на Закона за закрила на детето (ЗЗДет.). Дава им възможност да реагират при случаи на насилие над деца, negliжиране и изоставяне. За съжаление, от 2001 г. до момента 01.11.2023 г. социалните служби по никакъв начин не реагират и не помагат в случаи на деца в риск в празнични и почивни дни, включително и след работно време тъй като структурите на Агенцията за социално подпомагане (АСП) към Министерството на труда и

социалната политика (МТСП) – Дирекции „Социално подпомагане“ (Д“СП“) не разполагат с екипи, осъществяващи дейността си непрекъснато.

Единствените държавни органи, които реагират в празнични и почивни дни, са полицейските.

Мярката за закрила се прилага на базата на Наредба за полицейската закрила. Първата наредба е от 2001 г. и е с № I – 51 от 12.03.2001 г., издадена от Министерството на вътрешните работи. Основанието за наредбата е заложено в чл. 43 от Закона за закрила на детето, обнародван в ДВ, бр. 48 от 13 юни 2000 г.

Пълното наименование на наредбата е: Наредба за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето.

Важно е да се отбележи, че през годините Наредбата за полицейска закрила е променяна, има изменения и допълнения, които са отразени съответно в „Държавен вестник“, както следва:

изм. - ДВ, бр. 92 от 2003 г.

изм. - ДВ, бр. 68 от 2008 г.

доп. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.

След 2017 г. изменения и допълнения не са правени в наредбата.

При написването на първата наредба в чл. 6, ал. (1) е отбелязано: „Полицейска закрила се предоставя за не повече от 24 часа“. При изменението на наредбата през 2003 г. вече текстът е променен: „Полицейска закрила се предоставя за не повече от 48 часа“ – този текст е валиден вече 20 години и е съвсем достатъчен за приложението на мярката.

Чл. 6, ал. 2 от наредбата остава непроменен вече повече от 20 години, той гласи: „На детето се предоставя полицейска закрила по всяко време на денонощието“. Примери за това ще посоча в тази статия, представените случаи касаят предоставянето на спешната мярка „Полицейска закрила“ на деца от 0 до 6 години.

Случаите, които ще разгледам, са специфични и носят обща представа за живота на децата в периода от 2006 до 2013 г.

В чл. 5, ал. 1 наредбата определя по

чие искане може да бъде предоставена полицейска закрила. За по-голяма яснота тук ще опиша конкретните лица и институции, по чието искане може да се предостави спешната мярка:

1. самото дете
2. родител или лице, на което е възложено изпълнението на родителските функции
3. социален работник
4. представител на общинската администрация или член на МКБППМН
5. полицейски орган
6. прокуратурата
7. съдът

През годините, с измененията и допълненията от 2003 и 2017 г., се е променил текстът в точка 3, от чл. 5, ал. 1 и той гласи: „директор на дирекция „Социално подпомагане“ или оправомощено от него лице“.

Текстът на ал. 2 от чл. 5 от наредбата не е променян от самото начало до днес. Той определя, че полицейската закрила се осъществява с искане по образец.

Промяна има и в чл. 2, който гласи: Чл. 2. (Изм. - ДВ, бр. 68 от 2008 г., изм. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.) „Полицейската закрила на детето, наричана по-долу „полицейска закрила“, по смисъла на тази наредба е спешна мярка, предоставена на дете от специализираните органи на МВР, служещи в районните управления (РУ) в Столичната дирекция на вътрешните работи (СДВР) и областните дирекции

на Министерството на вътрешните работи (ОДМВР)“.

Искам да допълня, че представените случаи от практиката не включват искания от прокуратура, общинска администрация или МКБППМН, както от съд или родител не защото не съм искала да ги представя, а защото няма такива искания.

Промени има и в чл. 7.

Чл. 7. (1) (Изм. - ДВ, бр. 92 от 2003 г.) Детето, на което е предоставена полицейска закрила, се настанява в:

1. (изм. - ДВ, бр. 92 от 2003 г., отм. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.)

2. (изм. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.) специално помещение в РУ или в дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН) при МВР; в тези случаи при приемането на детето се извършва медицински преглед, за което се изготвя документ от квалифицирано медицинско лице

3. (изм. - ДВ, бр. 92 от 2003 г., изм. - ДВ, бр. 68 от 2008 г., доп. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.) специализирани институции за деца или социални услуги - резидентен тип.

Друга промяна в чл. 13, ал. 1, т. 5 – „уведомява се и ОДМВР по местоживее на детето“ - нова - ДВ, бр. 68 от 2008 г., изм. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.

Съществена промяна има и в чл. 13, ал. 3, а именно:

(3) (Изм. - ДВ, бр. 68 от 2008 г., изм. - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.) „В случай че детето, на което се предоставя полицейска закрила, е дете чужденец, освен субектите по ал. 1 се уведомява и дежурният в ОДМВР, който уведомява съответното посолство или консулска служба по определения за това ред, а в случаите, в които е дете чужденец, търсецо международна закрила, уведомява Държавната агенция за бежанците (ДАБ)“.

Промени има също така в чл. 14, ал. 1 – дете, на което е предоставена полицейска закрила в специално помещение в РУ трябва да е над 10-годишна възраст. В тези случаи не се допуска детето да контактува с лица, общуването с които може да има вредно въздействие върху него. В чл. 15а се създава нова алинея 3, която се отнася за предаване на дете след приключване на полицейска закрила, в случаите когато детето е чужденец.

Чл. 15а. (Нов - ДВ, бр. 68 от 2008 г.) (1) След прекратяване на предоставената полицейска закрила детето се предава на:

3. (нова - ДВ, бр. 62 от 2017 г., в сила от 01.08.2017 г.) директор на териториално поделение на ДАБ или на оправомощено от него лице само в случаите, в които детето чужденец е заявило желанието си за международна закрила или детето е подало молба за международна закрила и е настанено в териториално поделение на ДАБ.

СЛУЧАИ ОТ ПРАКТИКАТА

Полицейска закрила № 1

Бебе на три месеца - Майката е злоупотребявала с алкохол, няма представа за адреса и името си, с което застрашава здравето и живота на детето си. Детето е занемарено. Полицейската закрила е предоставена по искане на полицейски орган.

Живея с четирите си деца, сама без мъж, трудно се оправям с изхранването на децата. Вкъщи никога не ми помага, сама се справям с всичко. Само майка ми докато беше жива ми помагаше. Не получавам издръжка за децата си. Социалните знаят за моя случай. Аз изнемогавам. Аз имам нужда от подкрепа, непрекъснато оставам без пари. Социалната работничка често идва вкъщи да види бебето, защото знае, че съм сама. В неделя излязох с бебето, срещнах се с бащата, пих ракия и бира. Детето беше при мен, спомням си, че чаках автобус на спирката.

Преди години по-големите три деца на майката са ѝ отнети и са настанени в домове. Майката води дело за децата си и го печели. Сега се грижи за всичките си деца сама.

Събудих се в три часа през нощта, не знаех къде съм. Детето не беше при мен и се изплаших да не съм я загубила. Започнах да тропам и да питам къде съм. Обясниха ми, че съм в Изтрезвителя в кв. „Павлово“. Служителите там ми казаха да спя и че ще дойдат

да ме вземат от районното. Попитах ги за детето, те не знаеха нищо. Към 7.30 часа ме докараха в районното. От служители разбрах, че съм била много пияна и съм принадлежала. За детето ми казаха, че е добре и е настанено в дом.

Постановление от СРП – отказ от образуване на досъдебно производство, майката иска да се грижи за детето си. Лекувана от алкохолизъм две години преди полицейската закрила. През 2023 г. - детето живее при майка си, не е криминално проявено.

Полицейска закрила № 2

Дете на две години - момче

Дете на две години – привързано към бащата, който единствен се грижи за него. Майката не се интересува, няма връзка с нея. Полицейската закрила е предоставена по искане на полицейски орган.

Детето е останало без надзор, защото бащата е арестуван за извършено престъпление. При задържането на бащата, той не може да посочи близки роднини или близки хора, на които да бъде оставено детето.

Бащата е изключително грижовен. Детето е облечено според сезона, чисто и нахранено. Прави впечатление, че детето е много привързано към бащата, отнема време бащата да му обясни, че за два дни няма да са заедно.

Детето е настанено в дом за медико-социални грижи за срока на полицейската закрила.

Детето живее с баща си. Води се на адреса на майка си, но всички деца до 18

години се водят на адреса на майката. Детето не е криминално проявено. Отглежда се от родителите си.

Полицейска закрила № 3

Дете на 4 години – майката системно бие детето си. Оставя го само, без надзор на домашния си адрес повече от 24 часа, заключено на балкона, с което застрашава здравето и живота му. Полицейската закрила е предоставена по искане на социален работник.

Подаден е сигнал от съседни на детето.

Свидетелка разказва: *В началото на годината минавах по улицата и на един балкон на първи етаж на близкия блок видях едно момченце, което беше много мръсно. Момченцето ме извика и ме помоли да му купя нещо, защото е гладен. Запознахме се. Купих му кренвирши и хляб и така всеки ден се виждахме. Аз почти всеки ден му носех храна, като той викаше майка си да вземе храната от мен. Вътре в апартамента никога не съм влизала.*

В неделя, някъде към 12.00 часа по обяд, минавайки оттам носех храна на детето и като се приближих да я оставя бях много шокирана. Лявата му буза беше много подута. Окото му беше затворено. Бузата му беше синя, под окото му също беше синьо. Като го попитах какво е станало той ми каза, че майка му го е била с пръчка. Попитах каква е причината. Той ми каза, че не му давала да става от леглото, но понеже той искал да става, тя го е ударила. Отидох до магазина и му купих ябълка,

връщайки се него го нямаше на балкона, извиках го, детето се показа плачейки. Аз го попитах защо плаче, той ми отговори, че майка му му се кара, защото ми е казал, че го е била.

Свидетел: *Един път детето ми разказа, че когато майка му го подстригвала, той не слушал и тя започнала да го бие и ритва.*

Свидетел: *Не съм виждал детето да излиза на разходка и на детска градина. Чувам съм, че реве, явно тя го бие. Детето е много контактно, разговаря с хората, иска лакомства.*

Свидетел: *Правеше ми впечатление, че майката никога не се усмихва.*

Свидетел: *При разговорите ми с детето ми правеше впечатление, че нямаше представа за елементарни неща, за всяко нещо ме питаше какво е и за какво служи, което ме накара да стигна до извода, че детето няма представа от външния свят. Всеки път когато ме видеше с детето ми, което е на пет месеца ме предупреждаваше да се грижа за него, да го завивам и храня.*

Майката е уведомена за полицейската закрила, споделя: *Доведена съм до безконтролно състояние при възпитанието на детето.*

Социален доклад:

За детето не са полагани адекватни грижи и е отглеждано в неподходящи битови условия от майката. Майката е на 33 години, има и други деца, едно от които се отглежда от майка ѝ. Спрямо

майката има заведено досъдебно производство за неизпълнение на родителски задължения от предишни години.

За срока на полицейската закрила детето е настанено в дом за деца. След този срок не е върнато на майката, а е настанено в дом за отглеждане на деца от 3 до 18 години.

ИЗВОДИ:

- При полицейската закрила е възможно да възникне съпротива от страна на родителите и полицейските служители трябва да са подготвени.
 - Често социалните работници се нуждаят от време, за да намерят решение на даден проблем и запълват този дефицит с искане за полицейска закрила. Не е логично да се предоставя спешната мярка, при условие че вече е подаден сигнал от ИДПС за дете в риск, за което Отдел за закрила на детето не е предприел мерки. Да не се забравя, че това е спешна мярка, която се прилага само в краен случай, предвид най-добрия интерес на детето.
 - Необходимо е при следващо изменение и допълнение на Наредбата за полицейска закрила да бъдат създадени и разписани:
 1. Бланка за отказ, тъй като не са малко случаите, когато няма основания за предоставяне на полицейска закрила.
 2. Санитарно-хигиенни и експлоатационни изисквания на специалните помеще-
- ния за предоставяне на полицейска закрила в районните управления при МВР.
 - Препоръчително е при следваща промяна на Правилника за дейността на домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни да се промени възрастта за приемане на деца в домовете при предоставяне на спешната мярка „Полицейска закрила“. Към момента съществува несъответствие – в Наредбата от 2017 г. възрастта за приемане на деца с полицейска закрила в дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН) при МВР е 10 години, а в правилника за ДВНМН е 6 години.
 - Не е препоръчително да се предоставя спешната мярка „Полицейска закрила“ в районни управления на МВР поради лоши санитарно-хигиенни условия.

МЕРКИ СПРЯМО ДЕЦА, ИЗВЪРШИТЕЛИ НА КРАЖБИ

Д-р Ана Филибева

***Резюме:** Настоящата статия разглежда законовите мерки, прилагани спрямо деца, извършители на кражби – наказания, възпитателни мерки и мерки за закрила. Поставя се акцент на тяхната значимост за превенция на този вид престъпления. Представят се понятията престъпление и противообществено деяние, наказание и възпитателна мярка в контекста на българското законодателство. Детето се разглежда както като извършител на кражби, така и като жертва на определени криминогенни фактори.*

Под значимост в статията се приема не само важноста и необходимостта на прилаганите мерки, но също така и тяхната същност, разгледана в криминологичен аспект. Смисълът на мерките, прилагани спрямо деца, извършители на кражби е в това да се преустанови последващата противоправна дейност и най-вече да се възпита у подрастващия законосъобразно поведение. Законите мерки, прилагани спрямо деца, извършители на кражби са необходими доколкото те са основен регулатор, скрепен със санкция под формата на наказание по смисъла на Наказателния кодекс или възпитателна мярка по смисъла на Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Възприемайки, че психиката на непълнолетните е специфична и степента на соци-

алната им зрялост е ниска, законодателят е формирал такава наказателноправна реакция спрямо извършването на кражба от непълнолетно лице, която е базирана на минимум принуда за постигането на целта на тяхното превъзпитание. Затова в Наказателния кодекс са нормирани особени правила за непълнолетните.

Според Боян Станков противообществената проява е:

- деяние, което съдържа признаците на престъпление по Наказателния кодекс, но е извършено от малолетно лице;
- деяние, съдържащо признаците на престъпление и извършено от наказателноотговорно лице, навършило 14 г., но ненавършило 18 г., освободено от наказателна отговорност по установения от закона ред;
- деяние с ниска обществена опасност, извършено от малолетен или непълнолетен, което не съдържа признаците на престъпление, но сочи към сериозно отклонение от правилното развитие и възпитание, което изисква прилагане на възпитателни мерки по отношение на извършителя (Станков, 2011: 228).

Криминологичният аспект на значението на мерките, прилагани спрямо децата, извършители на кражди разглежда значимостта на мерките като основа на превенцията на извършване на кражди. Независимо от това дали спрямо детето, извършило кражба, ще се упражни наказание или възпитателна мярка, определената от законодателя цел е възпитателна (чл. 60 НК и чл. 1 ЗБППМН).

Определение за дете намираме в чл. 2 от Закона за закрила на детето: „Дете по смисъла на този закон е всяко физическо лице до навършването на 18 години“. Наказателноправната регламентация на кражбата се съдържа в чл. 194–197 от Наказателния кодекс с основен състав чл. 194, ал. 1, според който кражбата е отнемане на чужда движима вещ от владението на друго лице без негово съгласие с намерение противозаконно да се присвои.

Следва да се имат предвид основните задължителни и препоръчителни международни норми по отношение на децата (малолетни и непълнолетни). Източниците на тези норми са:

- Международният пакт за граждански и политически права (задължителен за България)
- Конвенцията на ООН за правата на детето (задължителна за България)
- Правила на ООН относно минималните стандарти за осъществяване на правосъдието по отношение на лица, ненавършили пълнолетие (Пекински правила)
- Насоки на ООН за превенция на противоправните прояви на ненавършилите пълнолетие лица (Насоки от Рияд)

- Правила на ООН за закрила на ненавършилите пълнолетие лица, лишени от свобода
- Правила на ООН относно минималните стандарти за мерките, несвързани с лишаване от свобода (Токийски правила)

В чл. 14, т. 4 от Международния пакт за граждански и политически права е постановено, че по отношение на непълнолетните следва да се прилага такава процедура, която държи сметка за възрастта им и за интереса, който представлява тяхното превъзпитание.

Факторите, благоприятстващи извършването на кражби от деца, са, най-общо казано, криминогенни и виктимогенни. Законите мерки, прилагани спрямо деца, извършители на кражби могат да се разделят на две групи:

1. Мерки с възпитателна цел: наказания и възпитателни мерки.

2. Мерки за закрила.

1. Мерки с възпитателна цел: наказания и възпитателни мерки

Извършената кражба от дете може да се разглежда като престъпление или като противообществена проява. Дефиниция за „престъпление“ е дадена в чл. 9 от Наказателния кодекс: „Престъпление е това общественоопасно деяние (действие или бездействие), което е извършено виновно и е обявено от закона за наказуемо“. Дефиниция за „противообществена проява“ дава чл. 49а, т. 1 от Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните: „Противообществена проява“ е деяние, което е общественоопасно и противоправно или противоречи на морала и добрите нрави“.

Тук е важно да се отбележи, че мерките за неотклонение по реда на Наказателно-процесуалния кодекс (чл. 386, ал. 1 НПК), които могат да се вземат спрямо непълнолетни (надзор на родителите или на попечителя; надзор на администрацията на възпитателното заведение, в което непълнолетният е настанен; надзор на инспектора при Детска педагогическа стая или на член на Местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните; задържане под стража) не са обект на разглеждане.

По отношение на възрастта на децата, извършители на кражби, в законодателството ни е нормирано, че:

Децата от 8 до навършване на 14-годишна възраст са малолетни. Законодателят е преценил, че спрямо малолетните лица, извършили кражби, е редно да се реагира вместо с наказание с възпитателни мерки поради ниската им възраст. Те не са наказателноотговорни (чл. 386, ал. 1 НПК). По отношение на малолетните лица, извършили общественоопасни деяния, могат да бъдат приложени съответни

възпитателни мерки. Извършената кражба от дете малолетно лице се разглежда в Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните като противообществена проява.

Децата на възраст от 14 до навършване на 18-годишна възраст са непълнолетни. Те са наказателноотговорни, като наказателната отговорност е лична. Кражбата може да се разглежда като правонарушение или като престъпление в зависимост от това дали детето, като наказателноотговорно, е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. Когато кражбата бива извършена от дете, което е навършило 14-годишна възраст, но не е могло да разбира свойството и значението на извършеното от него и не е могло да ръководи постъпките си, в тази хипотеза детето не е наказателноотговорно.

Когато кражбата бива извършена от дете, навършило 14-годишна възраст, се изследва дали детето е било в състояние на вмняемост. Вмняемостта на непълнолетния извършител на кражба се изследва конкретно. Изследва се въпросът дали непълнолетният извършител конкретно по отношение на самата кражба е действал в състояние на вмняемост.

Невмняемостта е налице, когато отсъстват било интелектуалният и волевият момент на вмняемостта, било само волевият момент. За невмняемост има легална дефиниция в чл. 33, ал. 1 от Наказателния кодекс: „Не е наказателноотговорно лицето, което действа в състояние на невмняемост – когато поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си“. Ако непълнолетното лице едновременно е могло да разбира свойството и значението на извършеното и да ръководи постъпките си, само тогава то ще е наказателноотговорно и ще може действието му да се вмени във вина, съответно да се определи като престъпление и той да носи наказателна отговорност. Ако непълнолетното лице е извършило кражба, но деянието не може да му се вмени във вина (не е могло да разбира свойството и значението на извършеното и да ръководи постъпките си), то няма да е годен субект на престъплението „кражба“ и съответно няма да носи наказателна отговорност, респективно няма да могат да бъдат приложени спрямо него възпитателни мерки.

След като бъде изследван въпросът дали непълнолетното лице е могло да разбира свойството и значението на извършеното от него деяние и да ръководи постъпките си, тогава ще може да бъде установено дали то може да бъде наказателноотговорно и дали спрямо него могат да бъдат приложени възпитателни мерки.

По отношение на дете, което е навършило 14-годишна възраст и е извършило поради увлечение или лекомислие престъпление, което не представлява голяма обществена опасност, прокурорът може да реши да не се образува или да прекрати образуваното досъдебно производство, а съдът да реши да не бъде предаван за

съдене или да не бъде осъден, ако спрямо него могат да се приложат успешно възпитателни мерки по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (чл. 61, ал. 1 НК).

В Наказателния кодекс са предвидени наказания, налагани на непълнолетните лица – извършители на кражби. Наказателноотговорно е непълнолетно лице, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. Наказанието като мярка на държавна принуда, налагана от съда за извършеното престъпление, има своите цели. Те са определени от законодателя в чл. 36 от НК: „Наказанието се налага с цел: 1) да се поправи и превъзпита осъденият към спазване законите и добрите нрави, 2) да се въздействува предупредително върху него и да му се отнеме възможността да върши други престъпления и 3) да се въздействува възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото“. Непълнолетните лица са обект на генерална и индивидуална превенция, съгласно посочените в закона цели, наравно с пълнолетните лица. В Наказателния кодекс няма легална дефиниция за наказание. По отношение на наказателната отговорност на непълнолетните се прилагат особените правила, предвидени в Наказателния кодекс.

На непълнолетните се налага наказание с цел преди всичко да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественополезен труд.

На непълнолетните могат да бъдат наложени само наказанията:

- лишаване от свобода
- пробация
- обществено порицание
- лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност

Спрямо непълнолетните наказанията, предвидени в особената част на Наказателния кодекс, се заменят (чл. 63 НК). Доколкото кражбата е престъпление от общ характер, е задължително наказателното производство да премине през досъдебна фаза. В хода на провеждане на разследване органът на досъдебното производство е длъжен да изиска от инспектор при Детска педагогическа стая по местоживее на лицето изготвянето на характеристика за установяване на личностните особености на обвиняемия непълнолетен. Нов момент в разпоредбите на Наказателно-процесуалния кодекс, в сила от 01.09.2023 г., е възможността органът на досъдебното производство да изиска от съответната дирекция „Социално подпомагане“ изготвянето на социален доклад за семейната и социалната среда на непълнолетния. Характеристиката се изготвя с участието на непълнолетния, а когато е подходящо, в изготвянето ѝ участват родител, попечител или друго лице, което по закон полага грижи за обвиняемия, както и други лица, които разполагат с информация за личността

му, включително лица, посочени от него. Характеристиката се основава на данни за личността, достигнатата степен на емоционална и социална зрялост на непълнолетния, за неговото икономическо положение, социалната и семейната му среда, предпоставки за уязвимост, предходни противоправни прояви и мерките, взети по тях, както и всички рискови фактори, свързани с обстоятелствата по делото. Целта на характеристиката е да подпомогне органите на досъдебното производство и съда при вземане на решение относно мярката за неотклонение и другите мерки за процесуална принуда, при провеждане на процесуалните действия и при определяне на вида и размера на наказанието и на наложените възпитателни мерки (чл. 387 НПК).

В Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните са предвидени възпитателни мерки, налагани на малолетни и непълнолетни лица – извършители на кражби. Съгласно чл. 49а, т 1 от Допълнителните разпоредби на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните „възпитателна мярка“ е алтернативна на наказанието, мярка за възпитателно въздействие спрямо малолетен или непълнолетен, извършил противообществена проява, и непълнолетен, освободен от наказателна отговорност по чл. 61 от Наказателния кодекс, и се налага с цел преодоляване на отклоненията в поведението, предотвратяване на бъдещи нарушения и интеграция в обществото“.

В чл. 13, ал. 1 от Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните са определени следните възпитателни мерки спрямо малолетни и непълнолетни, извършили противообществени прояви, и непълнолетни, извършили престъпления, освободени от наказателна отговорност по чл. 61 от Наказателния кодекс:

- предупреждение
- задължаване да се извини на пострадалия
- задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението
- поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи
- поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател
- забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения
- забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица
- забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес
- задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности
- задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото
- настаняване в социално-педагогически интернат

- предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца
- настаняване във възпитателно училище-интернат

Превантивните дейности спрямо всички деца – извършители на кражби в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните се свеждат до хипотезите на осигуряване на нормалното развитие и възпитание на малолетните и непълнолетните, като в чл. 1 от закона е посочено, че Законът за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните урежда дейността по предотвратяването и борбата срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и по осигуряването на нормалното развитие и възпитание на извършителите им.

Основното сходство в двата института, разглеждани като мерки за въздействие спрямо децата – наказание и възпитателна мярка, са дейностите по поправка⁴² и превъзпитание.⁴³ Тези дейности се извършват само от специалисти със специална подготовка. Служителите, които работят с лишените от свобода непълнолетни, преминават специализирано обучение.⁴⁴ По делата за престъпления, извършени от непълнолетни, досъдебното производство се провежда от определени разследващи органи и от прокурори със специална подготовка в областта на правата на детето или които имат ефективен достъп до специализирано обучение.⁴⁵

2. Мерки за закрила

От друга страна, следва да погледнем на децата, извършители на кражби като на деца в риск. В Закона за закрила на детето е дадено определение на „дете в риск“⁴⁶:

- чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени, или детето е останало без тяхната грижа
- което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание във или извън семейството му
- за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие
- за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище

Проблемът за детето, извършител на кражба, разглеждано като жертва, има важно криминологично значение, най-вече в превантивен контекст. Виктимизирането на деца в резултат от насилие е проблем, който заслужава сериозно изучаване и активно противодействие. Превръщането на малолетни и непълнолетни в жерт-

ви на насилие има много тежки последствия върху детския организъм и психика поради тяхната незрялост и уязвимост. Високата социална и нравствена цена на детската виктимизация се изразява в психични и поведенчески разстройства – депресивни и страхови състояния, липса на апетит, изоставане в училище, нежелание за общуване, смущения в говора, съня и др. В някои случаи, особено при хронично насилие над детето, може да се стигне до повече или по-малко устойчиви личностни промени, които са предпоставка за трудности в процеса на социализацията, изразяващи се в страх от близост и обвързване с други хора. При определени условия виктимизирането може да направи пострадалите деца податливи на криминални влияния и да допринесе за превръщането им в извършители на престъпления (Белова, Минков, 2011: 173).

Извършването на кражба само по себе си е увреждащо за детското физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие. И тук законът не прави разлика между децата, които са малолетни, и непълнолетните. Законът осигурява закрила спрямо всички деца. Материалният закон, уреждащ закрилата на детето, предоставя на всяко дете право на закрила срещу въвличане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие⁴⁷.

Мерки за закрила в семейна среда са⁴⁸:

- осигуряване на педагогическа, психологическа и правна помощ на родителите или лицата, на които са възложени родителски функции, по проблеми, свързани с отглеждането, възпитанието и обучението на децата
- насочване към подходящи социални услуги
- консултиране и информиране на детето в съответствие с неговата възраст и със степента на неговото развитие
- консултиране и съдействие по въпроси на социалното подпомагане и социалните услуги
- съдействие за подобряване на социално-битовите условия
- социална работа за улесняване връзките между децата и родителите и справяне с конфликти и кризи в отношенията
- проучване на индивидуалните възможности и интереси на детето и насочването му към подходящо учебно заведение
- съдействие за устройване на подходяща работа на нуждаещи се, навършили 16-годишна възраст, при установените в трудовото законодателство условия
- насочване на детето към подходящи форми за ангажиране на свободното му време

- съдействие на осиновителите при подготовката им за изпълнение на родителските им функции, самото осиновяване, както и защита правата на детето при прекратяване на осиновяването
- съдействие на лицата, които полагат грижи за деца, при подготовката и изпълнението на техните функции

Органи за закрила на детето са⁴⁹:

- председателят на Държавната агенция за закрила на детето и администрацията, която го подпомага при осъществяване на неговите правомощия
- дирекции „Социално подпомагане“
- министърът на труда и социалната политика, министърът на вътрешните работи, министърът на образованието и науката, министърът на правосъдието, министърът на външните работи, министърът на културата, министърът на здравеопазването и кметовете на общини

Множество са причините и условията, способстващи формирането на неправомерно поведение у децата, извършители на кражби. Най-често това са неблагоприятната семейна среда, криминалното обкръжение, образователно-културни, нравствено-психологически, виктимогенни и други фактори. Момичетата още от детска възраст се обучават на джебчийство във фамилии с типични прояви на престъпен професионализъм. Те придобиват знания, умения и навици за наблюдаване на жертвата, използване на специфична техника и оттегляне от местопроизшествието с нужното самообладание. У тези деца се изгражда устойчив престъпен модел на поведение.

Като пример може да се посочи случай от практиката ми на разследващ полицай: възрастна джебчийка Е. сподели, че обучава на „занаята“ своята внучка на 9 г. Детето е неколккратно задържано в районно управление на МВР, но това е „неговото училище“, „тя от малка трябва да се научи как да се оправя“. Действителните събития и практиката показват, че именно този начин на живот на джебчийките е единствено приет в тяхната общност. По думите на Е.: „те не знаят друго, по това се харесват на мъжете, с повече извършени кражби пораства и цената на булката, това е знак за успех, независимо колко пъти е хващана от полицията“ (Филибева, 2023: 182).

Често децата, извършители на кражби са лишени от нормални родителски грижи. Те биват обучавани да крадат и това се превръща в начин на препитание. Те биват принуждавани да крадат, за да набавят прехрана за семействата си.⁵⁰ Поради тази причина законодателят логично е преценил, че при разследването и съдебното следствие се събират доказателства за деня, месеца и годината на раждането

на непълнолетния, за образованието, за средата и условията, при които е живял, и доказателства дали престъплението не се дължи на влияние на пълнолетни лица.⁵¹

В хода на разследване на кражби, извършени от непълнолетни деца, привлечени като обвиняеми, информацията за правата им в наказателното производство се предоставя в писмен вид на родител, попечител или на друго лице, което по закон полага грижи за него. В определени случаи интересът на родителя, попечителя или лицето, което по закон полага грижи за обвиняемия, е в противоречие с най-добрия интерес на детето. В тези хипотези законът предвижда, че вместо на тези лица, информацията се предоставя на друго пълнолетно лице, посочено от непълнолетния обвиняем и одобрено от наблюдаващия прокурор.⁵²

Значимостта на мерките, прилагани спрямо децата, извършители на кражби се изразява в стремежа на институциите да не допуснат рецидив чрез осъществяване на възпитателно въздействие и закрила. Налаганите наказания по смисъла на Наказателния кодекс или възпитателни мерки по смисъла на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните спрямо деца, извършили кражби имат една-единствена цел: да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественополезен труд.

Закрилата на децата, извършили кражба има за цел да ги предпази от въвличане в дейности, неблагоприятни за тяхното физическо, психическо, нравствено и образователно развитие. Криминологичното познание в своето развитие, изследвайки факторите, способстващи извършването на кражби от деца, обстоятелствата и личните мотиви за девиантното поведение, е довело до логичния извод в практиката, че превенцията е най-доброто познато на науката и практиката средство за намаляване на противоправното поведение при малолетните и непълнолетните. „Превенция“ на детето е закрила на детето чрез информиране, съдействие, подпомагане и услуги, съгласно т. 13 от Допълнителните разпоредби на Закона за закрила на детето. Този вид превантивна дейност предполага високо ниво на междуинституционална свързаност. Стремежът към възпитаване у детето на социално желателно поведение е обективизиран в работата на всички институции и лица, работещи с деца с девиантно поведение, независимо дали тези отклонения съставляват престъпления или противообществени прояви. Казано по друг начин, всички усилия за превъзпитанието и закрилата на децата целят такова правомерно поведение, което да не вреди на тях самите и на обществото. С това се изпълва и значимостта на възпитателните мерки и мерките за закрила, прилагани спрямо децата, извършители на кражби. Тези мерки имат една основна цел: предотвратяване на криминализацията и на виктимизацията на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления, в частност на кражбите.

⁴²Чл. 60 НК: Наказанието на непълнолетните се налага с цел преди всичко да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественнополезен труд.

⁴³Чл. 40 ЗБППМН: Обществениите възпитатели имат за задача да оказват помощ на родителите или на лицата, които ги заместват, в поправянето и превъзпитаването на малолетните и непълнолетните.

⁴⁴Чл. 31, ал. 6 ЗИНЗС

⁴⁵Чл. 385 НПК

⁴⁶ЗЗД, Допълнителни разпоредби, § 1, т. 11.

⁴⁷Чл. 11 ЗЗД

⁴⁸Закон за закрила на детето, чл. 23.

⁴⁹Закон за закрила на детето, чл. 6.

⁵⁰Като пример може да се посочи привличането в качеството на обвиняемо лице на непълнолетно момче, което в рамките на една година е било малтретирано от баща си. Семейството живяло под наем в град Баня. Предкриминалните конфликти, довели до извършването на кражба в условията на продължавано престъпление, са съществували в семейството преди извършване на престъплението. След изтърпяване на наказание лишаване от свобода бащата бил освободен от затвора и не започнал да работи. Същевременно имал нужда от набяване на средства за алкохол. Майката работела като хигиенист-

ка в спортен център и заплатата ѝ не стигала за плащане на наем и храна. Наложило се Алек да отсъства от училище, за да краде и да набавя средства за алкохол на баща си и храна за семейството. Крадял бутилки алкохол от големите търговски вериги, част от които носел на баща си, а друга част продавал по спирките на градския транспорт и автогарите. Бил принуждаван от баща си да лъже, че ходи на училище и взима стипендия.

⁵¹Чл. 387, ал. 1 НПК

⁵²Чл. 385б НПК

Литература:

• Станков, Б. (2011). Криминология. Видове престъпност. Второ преработено и допълнено издание. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“. ISBN 978-954-715-349-3.

• Белова, Н., Минков, Ив. Виктимизация на деца в резултат на насилствени престъпления – състояние, фактори, превенция. В: Превантивната политика и съвременната престъпност (Сборник с материали от научна сесия, посветена на 25-годишнината от създаването на Българската асоциация по криминология, София, 14 юни 2011 г.). София: Група „Редакционно-издателска дейност“ към отдел УНД Академия на МВР. ISBN 978-954-348-070-8.

• Филибева, А. (2023). Превенция на рецидива при кражбите. София: Колбис. ISBN 978-619-7691-37-5.

ОБУЧЕНИЯ ПО ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕТО, ОСНОВАНО НА ПОЛА

Дияна Видева, д.пс, съдебен експерт, психолог; супервизор на услуги за жертви и извършители на насилие, основано на пола, при Асоциация „Деметра“

Резюме: Този материал цели да представи новите тенденции в областта на превенция на домашно и полово основано насилие сред деца и подрастващи, представени на 68-та сесия на Комисията за положението на жените в ООН през март 2024 г.

По данни от Национално представително изследване на УНИЦЕФ за насилието над деца в България се посочва, че почти едно от всеки три деца и млади хора съобщава, че е било подложено на физическо насилие като дете. Като най-често посочвана среда, където се извършва

насилие над деца, бива визиран домът.

„Родителите се посочват най-често като извършители на физическо насилие в дома, като бащите извършват по-често насилие, водещо до наранявания. Най-често посочваните извършители на физическо насилие над деца в училище и в общността са други деца.“ Според получените данни емоционалното насилие е най-разпространената форма на насилие над деца, като почти половината (45,9%) от всички деца и млади хора съобщават, че са били подлагани на емоционално насилие в детството си. Около 16% или почти 1 от всеки 6 деца и млади хора съобщават,

че са били подложени на сексуално насилие в детството си. Момичетата (1 от всеки 5) значително по-често от момчетата (1 от всеки 10) са ставали жертви на сексуално насилие. Момичетата съобщават двойно по-често от момчетата, че са били жертви на сексуален тормоз онлайн, три пъти по-често, че са били подложени на (офлайн) сексуален тормоз и сексуални посегателства, и почти пет пъти по-често, че са били принуждавани към сексуални действия.“

Видимо и от изследването се установява, че момичетата са по-често жертви на насилие, т.е. в по-уязвима позиция и отговорът на въпроса се крие в половата им принадлежност. Още един извод от посочените в изследването е, че бащите са по-често причинители на физическото насилие. Това ни дава основание да заключим за властовите отношения между половете и ролята на жените (момичета) и мъжете (в случая бащите) в ситуациите на насилие. Резултатите от изследването само потвърждават общоприетите в световен план теории, описващи отношенията на насилие между половете и ролята на всеки един, а именно:

- домашното насилие е в категорията на по-широкообхватното понятие насилие, основано на пола
- домашното насилие диспропорционално се случва на жени
- когато говорим за полово основано насилие, то диспропорционално се случва на жени и това в повечето

случаи е насилие над жената, защото тя е жена

- зад твърдението „защото тя е жена“ от своя страна стоят онези стереотипни предразсъдъци и вярвания, определящи социалната роля на единия и другия пол и очаквания за социално желано поведение

Така констатираните форми на насилие от изследването на УНИЦЕФ за децата в България откриваме и в световен мащаб в изследвания като това на Световната здравна организация⁵⁴. На базата на проучване там отново се посочват и основните форми на насилие и злоупотреба над деца, като се прави разграничение на видовете според възрастовата група, в която се случват, като например: за детско малтретиране и злоупотреба в начална възраст се посочва най-ранна от 5 години нагоре, насилието между връстници започва от около десетгодишна възраст. Около единадесетгодишна възраст се полага началото на насилието между интимни партньори, което продължава до пълнолетие. Емоционално и психологическо насилие, както и свидетелство на насилие при децата се случва от най-ранна възраст до навършване на пълнолетие. Сексуалното насилие също бива посочено като случващо се от най-ранна възраст до навършването на пълнолетие. Голям раздел обхващат последиците от всички тези форми на насилие над деца и те обхващат пет големи области, които включват:

- наранявания, в т.ч. наранявания на главата, вътрешни, фрактури, изгаряния и др.
- психични проблеми, в т.ч. суицидни мисли, депресия и тревожност, посттравматична симптоматика
- майчино и детско здраве – смърт, смърт на плода, непредвидена и ранна бременност, усложнения при бременност
- заразни болести като алкохол и дрога, небезопасни сексуални практики; ХИВ, множество партньори, полово предавани инфекции
- незаразни болести като пушене, физическа неактивност, затлъстяване, хронично белодробно заболяване, сърдечно заболяване, раково заболяване, диабет

Къде да открием отговори за решаване на проблемите при насилие между половете?

В Наръчник INSPIRE (фиг. 1), публикуван от Световната здравна организация се посочват седем стратегии за прекратяване на насилието срещу деца, прилагането на които е дало резултат в намаляване на насилието срещу деца.

Това са:

- прилагане на законите
- норми и ценности
- безопасна среда

- подкрепа на родителите и настойниците
- доходи и икономическо укрепване
- услуги за реагиране и поддръжка
- образование и житейски умения

Фиг. 1. Седем стратегии за прекратяване насилието над деца

Внимание заслужава разглеждането на всяка една от стратегиите:

1. Внедряване и прилагане на закони включва: забрана на насилственото наказание на децата от родителите, закони, криминализиращи сексуалното насилие и експлоатация на деца, закони, превенращи злоупотребата с алкохол, закони, ограничаващи достъпа до оръжие.

2. Норми и ценности: вредни полово определящи и социални норми, мобилизиране на общността, намеса на наблюдаващия насилието.

3. Безопасни среди за децата: адресиране към „горещите точки“, местата, където се случва насилието, прекъсване разпространението на насилието, подобряване на изградената среда.

4. Подкрепа за родител, попечител или настойник: домашни посещения, участие в групи, цялостни програми.

5. Доходи и икономическо укрепване: парични трансфери, спестяване и заеми се комбинират с обучение, микрофинансиране и обучения.

6. Отговор и подкрепящи услуги: идентифициране, комбинирано с интервенции, терапевтични подходи, терапевтични програми за млади правонарушители, интервенции в приемна грижа.

7. Тренинги в умения за живот: увеличаване на записването, безопасна и достъпна училищна среда, знание за сексуалната злоупотреба, тренинг за житейски умения, превенция на насилието сред подрастващи.

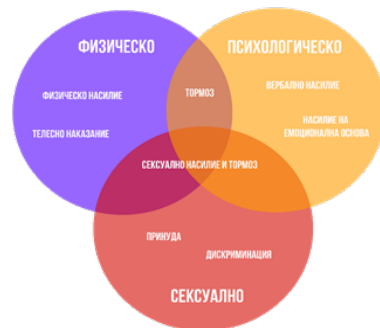
Връщайки се на националното изследване за насилието над деца в България, проведено от УНИЦЕФ и изводите, направени от него относно насилието, основано на пола, ще се опитам да потърся отговор в прилагането на онази стратегия от седемте изброени от Световната здравна организация, която предписва определени решения в тази посока.

Една нова тенденция, представена и дискутирана на 68-та сесия за положението на жените в ООН, всъщност е свързаното с училище обучение за насилие, основано на пола. Отново и тук множество са източниците на информация и практики в тази посока, но клю-

чов се явява наръчник на ЮНЕСКО и ООН „Жени за насилието, основано на пола, в училище“ (фиг. 2).

Както бе посочено от предходното изследване на Световната здравна организация, насилието в интимна връзка полага началото си от 11–12-годишна възраст.

РАЗЛИЧНИТЕ ФОРМИ НА СВЪРЗАНО С ПОЛА НАСИЛИЕ В УЧИЛИЩЕ

Фиг. 2. Форми на насилие, основано на пола, в училище

Това е и подходящата възраст за включване на децата в тренинги и обучения за здравословно и нездравословно приятелство и интимно партньорство.

Като начало ще стъпим на определението за насилие, основано на пола, в училище. То може да се определи като действия или заплахи за сексуално, физическо или психологическо насилие, случващи се във и около училищата. Този вид насилие се дължи на полови норми и стереотипи и може да включва вербално насилие, сексуално насилие, тормоз и други видове насилие.

От 1995 г. насам има нарастваща осведоменост и признаване на широко разпространеното насилие, основано

на пола, в училище и неговите отрицателни последици върху постигането на приобщаващо и справедливо качествено образование и възможности за учене на засегнатите деца и юноши. Това изследване заключава, че въпреки че има значителен напредък към признаването и справянето с насилието, основано на пола, в училищата, разпространението все още е високо и правителствата трябва да предприемат спешни действия.

Съществуват значителни концептуални и методологически предизвикателства при изследването и измерването на разпространението на насилието, основано на пола, в училищата (Parkes et al., 2016). Тъй като концепцията е многостранна, има различни разбирания относно това какво може да се счита за насилие, основано на пола, в рамките на по-широките данни за насилието в училище.

Количествените данни за насилие, основано на пола, в училищата се събират от различни източници, които варират от училищни проучвания, оценяващи здравето и резултатите от ученето, до проучвания сред общото население (ЮНЕСКО, 2019). Въпреки че тези проучвания събират разбити по пол данни за жертви и извършители на насилие в училищата, те не събират систематично данни за половото естество на насилието, като например насилие, основано на сексуална ориентация и изрази в поддържаните вярвания относно пола, детството и правата, които може да се изразяват в нежелан физически контакт или словесно насилие с цел унижаване

или сплашване; или имплицитно, което е по-малко видимо и е свързано с ежедневни действия, които засилват и легитимират дискриминацията и насилието, като например казване на момче да спре да се държи като момиче.

Насилието, основано на пола, може да възникне между различните полове (напр. между момчета и момичета) или в рамките на една и съща полова група (напр. сред ученички) и може да се появи и между учители и учащи (Leach et al., 2014).

Насилието в училище нарушава широк кръг от правата на децата. То е сложно, многостранно и силно свързано с пола, тъй като повечето от неговите форми са дълбоко вкоренени в неравностойните отношения между полове, свързани с половите социални норми и дискриминационни практики, преобладаващи в обществата. Изследванията показват, че като цяло момчетата са склонни да участват по-често във физическо насилие или тормоз като жертви и/или извършители. В същото време момчетата са склонни да използват вербално или психологическо насилие и са изложени на по-голям риск от сексуално насилие (UNESCO et al., 2014). Това само потвърждава необходимостта от превантивни програми по насилие, основано на пола, в училищата на един по-ранен етап от човешкото развитие.

Темите табу, които бяха наложени от векове в някои общества, свързани със сексуалното образование и респек-

тивно насилието между половете, излязоха като проблем на повърхността и сигнализираха острата нужда от отваряне на пространство за дискутиране, тренинги и обучения. Едно цяло поколение, което пропусна този вид знание, поради същите тези вярвания и стереотипно мислене, доведе до бум на влошени отношения между партньорите и

домашно насилие. Потвърди се необходимостта от обучение по въпросите на насилие, основано на пола, в чиято основа стоят стереотипните вярвания и предразсъдъци по отношение на половете, които пораждат и отношенията на неравнопоставеност и злоупотребата с власт и контрол в интимните отношения и в дома.

⁵⁴WHO (2016) *INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children*.

⁵⁵UNESCO and UN Women, 2016, "School-related gender-based violence (SRGBV): a human rights violation and a threat to inclusive and equitable quality education for all".

ТЕХНОЛОГИЧНО ПОДПОМАГАНТО НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО НА ПОЛА (като част от насилието наг деца)

*Инспектор Десислава Викторова,
служител в сектор „Престъпления против личността“
отдел 01 „Криминална полиция“ при Главна дирекция „Национална полиция“*

Въведение в проблема: Настоящата публикация има за цел да представи в резюме темата за децата и насилието, в частност – технологично подпомаганото насилие, основано на пола (ТПНОП), коментирана по време на поредица от събития, проведени в рамките на 68 сесия на Комисията за състоянието на жените на Организацията на обединените нации (ООН), състояла се на 11 – 28 март 2024 г., на която авторът има възможността да участва като част от националната делегация на Република България.

Известно е, че насилието срещу деца⁵⁸ има опустошителни последици както за отделния индивид, така и кумулативно за обществото, независимо дали се касае за шамар от родител, или за нежелани сексуални действия от страна на връстник. Освен че са вредни и морално неоправдани, тези актове се явяват и нарушения на основните човешки права на конкретното дете, както и посегателства против личността, включително срещу половата неприкосновеност на децата.

Насилието срещу деца и младежи е широко разпространено, разрушително и

скъпо негативно явление за човечеството. Глобални изследвания показват, че един милиард деца по света⁵⁹ – над половината от всички деца на възраст между 2 и 17 години – са изложени на насилие всяка година и междуличностното насилие е една от петте водещи причини за смърт на деца⁶⁰. Повечето случаи на насилие срещу деца включват поне един от шестте основни вида междуличностно насилие⁶¹, които е възможно да се случват на различни етапи от развитието на детето (фиг. 1).

Глобални оценки показват, че един милиард деца – над половината от всички деца на възраст от 2 до 17 години – са преживели физическо, сексуално или психологическо насилие само през последните 12 месеца. Ключов фактор, който прави децата и юношите, особено момичетата, уязвими към насилие (и увеличава вероятността момчетата и мъжете да извършват такова насилие) е социалната толерантност както към виктимизация на момичета, така и към авторство на актовете на насилие от страна на момчета и мъже. Често тази злоупотреба или експлоатация се възприемат като нормални и извън контрола на общностите, което, наред със срама, страха и убеждението на преживелите насилие, че никой не може да им помогне, води до ниски нива на съобщаване (докладване) пред компетентните органи. Не е за подценяване и фактът, че пострадалите често се самообвиняват за насилието, което преживяват.

Фиг. 1 Видове насилие според възрастта на засегнатите в качеството на потърпевши

Конвенцията за правата на детето, подписана от Република България на 31 май 1990 г. и ратифицирана на 3 юни 1991 г., разглежда насилието над децата в чл. 19, където е регламентирано задължение за държавите – страни по Конвенцията, да предприемат мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления.

По-нататък, в чл. 39, е предвидено допълнително задължение за държавите – страни по нея – да гарантират, че на децата, преживели насилие, е осигурен достъп до защита и възстановяване, както и до мерки за реинтеграция.

Конвенцията, чрез своето утвърждаване, че във всички случаи на третиране на дете като субект и обект на насилие, ще се процедира в защита на неговия най-добър интерес – оставя отворена врата за интервенция от страна на детезащитните органи в случаите, когато се установят нови, непознати и неизследвани форми за упражняване на насилие срещу деца.

Според Национално представително изследване по поръчка на УНИЦЕФ за насилието над деца в България⁶² се установява, че:

- едно от всеки 6 (16,5%) деца и млади хора съобщава, че е било подложено на физическо насилие в училище. Най-честите извършители на физическо насилие в училище са други ученици, следвани от „други възрастни“ на и около територията на училището, но които не работят в училището.
- над една трета (35%) от децата и младите хора съобщават, че са били подложени на унижение или обиди в училище.
- в 90,2% от съобщените случаи на преживяно емоционално насилие то е извършено от други ученици.
- едно от всеки 7 деца казва, че е било подложено на насилие онлайн, особено чрез уебсайтове на социални медии.

Същност на проблема „технологично подпомагано насилие, основано на пола“

На своята 67-ма сесия Комисията за положението на жените на ООН „призна необходимостта от насърчаване на политика на нулева толерантност в цифровата среда към всички форми на насилие срещу жени и момичета“⁶³. Кибернасилието се оказва значително глобално предизвикателство, което изисква координиран отговор от страна на международната общност. Нарастващият обхват на интернет, бързото разпространение на мобилна информация и засиленото използване на социалните медии водят до разрастване на много форми на насилие срещу жени и момичета в дигиталния контекст като ескалиращ глобален проблем с потенциално значителни икономически и социални последици⁶⁴. Изчислено е, че в световен мащаб 38% от жените са преживели насилие онлайн и 85% са били свидетели на онлайн насилие. Достъпът до интернет в момента е необходимост от икономическо благополучие, следователно е от решаващо значение да се гарантира, че цифровото обществено пространство е безопасно и овластяващо място за всички, включително деца. Ето защо прилагането на политиката на нулева толерантност налага координация и обединени усилия за справяне с кибернасилието срещу жени и момичета в дигитален контекст от различни ъгли, включително споделяне на добри практики и

създаване на стратегии за борба с взаимосвързани предизвикателства, свързани с неравенството между половете, злоупотреба с нови и нововъзникващи технологии и нарушенията на човешките права.

Появата на и нарастващата зависимост от цифровите технологии и пространства представлява глобална мегатенденция, универсално явление, оформящо съвременния свят. Дигитализацията стимулира структурни промени в начина, по който хората общуват, работят, учат, произвеждат и потребяват. Технологичните иновации и цифровизацията отварят прозорец от възможности за устойчиво развитие във време, когато много аспекти от човешкия живот се трансформират радикално. Технологията има потенциала да насърчи икономическия растеж; да разшири достъпа до образование, информация и знания; да даде глас и да овласти най-изостаналите и тези, чиито гласове традиционно не са чути, като по този начин се засили тяхното участие в обществения живот и демократичните процеси.

Въпреки това, докато цифровизацията на света представлява значителна възможност, същевременно е и пространство, чрез което може да бъде нанесена вреда.

Именно в този етап от човешкото развитие и напредъка на научно-техническия прогрес се появява и една нова форма на насилие – технологично подпомогнатото такова, което е насочено към всички, които използват технологии, включително подрастващите с достъп до дигитални технологии, като степента на тяхната уязвимост се повишава от нивото на активно потребление. Липсата на обща дефиниция на технологично подпомаганото насилие, основано на пола, оказва влияние и е факт, че към момента не е възможно да се събират сравними статистически данни на глобално ниво. Факт е обаче, че наличните доказателства, събрани на национално и регионално ниво, потвърждават високи нива на разпространение. Една на всеки 10 жени в Европейския съюз е преживяла кибертормоз до 15-годишна възраст, включително получаване на нежелани и/или обидни имейли или текстови (sms) съобщения с явен сексуален характер, или обидни и/или неподходящи изказвания в сайтове за социални мрежи⁶⁵.

Като негова субкатегория се откроява и т.нар. „технологично подпомогнато“ насилие, основано на пола (ТПНОП), което е дефинирано като акт на насилие, извършен от едно или повече лица, реализиран, подпомогнат, утежнен и усилен частично или изцяло чрез използването на информационни и комуникационни технологии или цифрови медии, срещу лице въз основа на пола на последното⁶⁶.

Специфични характеристики на този вид насилие са следните два ключови фактора:

- обусловено е от пола (жените и момичетата са атакувани просто защото са жени и момичета);
- представлява по-широка категория от онлайн насилието и въпреки че се случ-

ва онлайн и в дигиталните пространства, може да възникне и чрез всякакъв вид технологии, както стари, така и нови – като телефони, GPS устройства за проследяване, дроневи или записващи устройства, които не са свързани с интернет.

ТПНОП се явява предизвикателство за правоохранителните и правоприлагащите органи, което е особено трудно за превентиране поради своето естество:

- често е анонимно
- може да бъде извършено от дистанция
- лесно достъпно е за извършителите
- има възможност за автоматизиране на процеса на насилие, постоянно проявление и лесно размножаване на информацията
- няма пречка да бъде реализирано от повече от един извършител, включително колективно
- често се извършва безнаказано, тъй като някои от формите на насилие не са разпознати и дефинирани като престъпна дейност с регламентирани адекватни наказания
- все още се счита за по-малко тежка от другите форми на насилие и по този начин допринася за повишаване обхвата на насилието срещу жени и момичета
- наличие на затруднения или невъзможност за изтриване или премахване на съдържание с характер на ТПНОП, като така то може да остане завинаги

До момента са идентифицирани много форми на ТПНОП, като онлайн полов и сексуален тормоз; киберпреследване; злоупотреба, базирана на изображения, включително споделяне без съгласие на интимни изображения, фалшификати или изпращане на непоискани изображения на гениталии на друго лице; технологично подпомогнато сексуално насилие чрез изнудване чрез заплаха за публикуване на сексуална информация, снимки или видеоклипове; имитиране; търсене на цели и използване на технология за локализиране на оцелели с цел извършване на насилие и много други. Фондът на ООН за населението (UNFPA) идентифицира над 40 форми на технологично подпомогнато насилие, основано на пола (включително дискриминация, клевета, реч на омраза и престъпления, заплахи в социални медийни платформи, кибертормоз или доксинг⁶⁷, тролване, дезинформация и невярна информация и др.)⁶⁸. ТПНОП се характеризира с нововъзникващи форми или чрез използване на стари технологии по нови начини, многократни проявления, като също работи в континуум от офлайн и онлайн насилие, включително например преследване и наблюдение за извършване на убийство на жена.

ТПНОП често се възприема като по-малко тежко или по-малко вредно от офлайн формите на насилие, но изследванията показват, че има сериозни после-

дици за здравето, живота и бъдещето на жените и момичетата. Често то води до офлайн насилие, което представлява много опасна заплаха за безопасността и физическата неприкосновеност на жените и момичетата. Цифровият живот е реален живот – въздействието на ТПНОП върху психичното здраве е тежко: стрес, тревожност, депресия, посттравматично стресово разстройство, суицидни мисли и дори опити за самоубийство са докладвани от оцелели. Преживелите сексуализирани форми на този вид насилие често са стигматизирани и обвинявани и понасят щети върху репутацията си, засягайки много аспекти от социалния им живот. Все по-често сред чувствителните по темата представители на националните и международните институции, неправителствения сектор и бизнеса се дава гласност на обстоятелството, че когато момичета и жени разчитат на онлайн пространства за професионалния си живот, ТПНОП оказва сериозно въздействие и върху техните икономически възможности и достъп до ресурси. Освен това проявите на тази форма на насилие кара жените да се откажат от своите онлайн прояви, т.е. „да замълчат“, което намалява тяхното участие в обществения и политическия живот, в демократичните процеси и в лидерските роли. В резултат на това ТПНОП засилва патриархалните роли, норми и структури и се явява основна пречка пред равенството между половете и постигането на целите за устойчиво развитие на ООН.

Превенция

Комисията за положението на жените на ООН признава необходимостта от ефективни мерки за технологичните компании, които притежават и управляват цифрови технологии и услуги, за справяне с предизвикателствата, свързани с използването на такива технологии, включително тези, които имат неблагоприятно въздействие върху равенството на половете и овластяването на всички жени и момичета, въвеждане на надлежна проверка за идентифициране, предотвратяване и смекчаване на рисковете и отрицателното въздействие на технологиите върху жените и момичетата⁶⁹. В тази връзка са дадени и редица препоръки по отношение на ролята на самите технологични компании⁷⁰.

Детският фонд на ООН (UNICEF) и Международният съюз по далекосъобщения (International Telecommunication Union) са си поставили амбициозната цел да обединят глобалните усилия за справяне с всички форми на насилие срещу жени и момичета в дигитален контекст, включително гарантиране защита от насилие, експлоатация, малтретиране, пренебрегване и вредни практики спрямо децата. Натрупването и обмяната на колективен опит и ползването на ресурсите на тези организации ще осигури платформа за заинтересовани страни от различни сектори да се разпознават и да споделят своя опит и най-добри практики, включително създаване на стратегии за борба с взаимосвързани предизвикателства, относими към неравенството между половете, злоупотребата с нови и нововъзникващи тех-

нологии и нарушенията на човешките права.

В последните години в световен мащаб нееднократно е отчитана необходимостта от първоначалното и последващо обучение на експерти, които да бъдат подготвени на адекватно ниво за идентифициране, превенция и противодействие на различните прояви на ТПНОП, с акцент върху трудностите при събирането на доказателства в онлайн среда и ключовата роля на международното полицейско сътрудничество за ефективно разследване и разкриване на посочените престъпни посегателства. В национален план за страната, при специализирани тренинги би следвало да се обърне задълбочено внимание на особеностите при разследването, надлежното събиране и анализ на доказателствата и формулиране на обвинението за престъпления срещу личността, извършени в онлайн среда в посочените хипотези, както и възможностите на международноправното сътрудничество по такива дела, със специално внимание за приложението на чл. 159а от Наказателно-процесуалния кодекс в контекста на постановеното решение от Съда на ЕС по дело С-350/2021.

Познаването и отчитането на новите и постоянно развиващи се форми и специфичните характеристики на ТПНОП, превенцията и отговорите на компетентните органи изискват колективните усилия на националните правителства, технологичните компании, движенията за цифрови права и феминистките движения, доставчиците на услуги, академичните среди и не на последно място – самите оцелели от този вид насилие. Несъмнено всички реформи и регулации за предотвратяване и реагиране на ТПНОП трябва да се ръководят от подходи, основани на правата на човека, като се взема предвид опитът на жените и момичетата в цялото им многообразие, за да се гарантира, че техните нужди са удовлетворени.

Все по-голям акцент се поставя върху ролята на националните правителства, чиято адекватна и своевременна реакция трябва да включва:

1. Признаване и интегриране на ТПНОП в националните закони, разпоредби и политики и разработване на обща международна законодателна рамка за борба с трансграничното ТПНОП. Прилагане на действащото законодателство чрез адекватно бюджетиране и осигуряване на ресурси, включително създаване на независими органи за гарантиране на съответствие, справяне с ТПНОП и насърчаване на безопасността и отчетността на технологичните платформи.

2. Инвестиране в дейности за превенция чрез програми за дигитална грамотност за жени и момичета и общности; интегриране на модули за здравословно поведение онлайн в цялостно сексуално образование или обучение за житейски умения; и подкрепа на действия на общността, застъпничество и активизъм срещу ТПНОП.

3. Укрепване на механизмите за реагиране чрез изграждане на капацитет на доставчиците на услуги в различните сектори и предоставяне на финансови, човешки и технически ресурси за реагиране на ТПНОП.

4. Инвестиране в генерирането на данни и доказателства за разпространение-то и въздействието на ТПНОП, но същевременно и какво работи за предотвратяването и реагирането на него, включително чрез задълбочени, емпирични и интердисциплинарни правни и политически изследвания.

В заключение

Активната роля и присъединяването на Република България към глобалната инициатива „Нулева толерантност към злоупотребата с технологии за подбуждане или извършване на насилие срещу жени и момичета“ на партньорските агенции на ООН⁷¹ е ясно заявена в приетата от Министерския съвет Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023 – 2026) и План за действие за изпълнението ѝ (2023 – 2024), където демонстрацията на политика на нулева толерантност към всички форми на насилие, повишаването на информираността и чувствителността в обществото по проблемите на децата, намаляването на случаите на насилие над деца с 20% и намаляването на детската експлоатация са част от заложените цели.

Устойчивото развитие е предизвикателство от световен характер и именно в тази връзка Организацията на обединените нации създава и изпълнява своята визия за устойчиво развитие „Промяна на света в 17 стъпки“, за да може планетата ни да стане едно по-добро място за живот в дългосрочен аспект. Ефективният координиран отговор на общността изисква легитимните потребности и тревоги на децата да бъдат интегрирани във всички политики по отношение на информационните и компютърните технологии и други нововъзникващи технологии, като например изкуствения интелект. Настоящите политики и подходи ще определят и степента, в която всяко едно дете по света, ползващо съвременните технологии, за да учи, да се социализира и реализира, ще реализира своя капацитет в максимален обем, за да допринесе за напредъка на човечеството.

⁵⁸Чл. 1 от Конвенция на ООН за правата на детето - „... дете означава всяко човешко същество на възраст под 18 години, освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано“, CRC_BG.PDF (unicef.org);

Чл. 2 от Закон за закрила на детето, обн. ДВ, бр. 48 от 13.06.2000 г. - „Дете по смисъла на този закон е всяко физическо лице до навършването на 18 години“.

⁵⁹Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A., et al. Global prevalence of past-year violence

against children: a systematic review and minimum estimates. *Pediatrics* 2016;137:e20154079.

⁶⁰who_2022_plv_strategy_2022-2026_finalfile.pdf

⁶¹Децата също могат да бъдат засегнати и от два други вида насилие: самонасочено насилие, включително суицидно поведение и самонараняване, и колективно насилие като война и тероризъм, извършено от по-големи групи хора. Обаче не е разгледан изрично трафикът на хора, рисков фак-

тор, който в някои условия може да увеличи вероятността от насилие срещу деца. И накрая, пакетът не обхваща гениталното осакатяване/рязане на жени, за което вече съществуват консолидирани насоки – https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/206437/9789241549646_eng.pdf and http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/who_nhr_10-9_en.pdf

⁶²Изследване на насилието над деца в България, УНИЦЕФ, 2021 – file (unicef.org)

⁶³CSW67, AC.

⁶⁴Викторова, Д. Разпознаване на онлайн насилието срещу жени, момичета и деца. – Сборник научни доклади от Годишна университетска научна конференция „Актуални проблеми на сигурността 2020“, Национален военен университет „Васил Левски“ - Велико Търново, 2020.

⁶⁵European Union Agency for Fundamental Rights (2014). *Violence against women: An EU-wide survey*, p. 104.

⁶⁶TFGBV_Brochure-1000x560.pdf (unfpa.org)

⁶⁷Според Международната енциклопедия на пола, медиите и комуникацията doxxing е умишленото разкриване на лична информация на човек

онлайн без неговото съгласие, често със злонамерени намерения. Това включва споделяне на телефонни номера, домашни адреси, идентификационни номера и по същество всяка чувствителна и по-рано лична информация, като например лични снимки, които биха могли да направят жертвата разпознаваема и потенциално изложена на допълнителен тормоз, унижение и заплахи в реалния живот, включително преследване и нежелани срещи с човек.

⁶⁸Invasion of privacy violation, discrimination, defamation, hatred speeches and crimes, threats or death threats on social media platforms, cyberstalking, cyber bullying or cyber-harassment, cyberbullying, Doxing, trolling, disinformation, disinformation and mal-information, and Incitement to hatred.

⁶⁹<https://www.undp.org/eurasia/blog/cyberviolence-disempowers-women-and-girls-and-threatens-their-fundamental-rights>

⁷⁰Въз основа на рамката STAR (Safety Transparency Accountability Responsibility), разработена от Центъра за противодействие на цифровата омраза (Center of Countering Digital Hate).

⁷¹UNFPA, UN Women, UNICEF, UNODC.

ИГРАТА И ПРОСТРАНСТВАТА ЗА ИГРА В ПОДКРЕПА НА ОБРАЗОВАНИЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО

*Весела Герчева, Александра Димитрова, Стефан Касев
ОКИ НОДЦ „МУЗЕЙКО“*

Резюме: *Образователните пространства, които са специално разработени, за да позволяват и насърчават детската игра, са все още рядкост в България. Те имат потенциала да подкрепят и променят детското развитие, като бъдат пример за съвременни методи в образователните и възпитателните практики и партньор на иновативните учители и родители. Смесените и интересни занимания представляват ефективна превенция на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.*

Ролята на мултидисциплинарените екипи, които включват дизайнери, педагози, учени, е критично важна за развитието на тези пространства. Статията подчертава голямата роля на играта за различни аспекти на детското развитие и диску-

тира някои от основните предизвикателства пред дизайна на детски игрови и образователни пространства. Споделяме и някои подходи за преодоляването им въз основа на опита на Детски научен център „Музейко“ и неговите специалисти.

Развитие на идеята за игрово-образователни пространства

Първото образователно пространство, което насърчава детската игра, е изградено в Археологическия музей във Варна през далечната 1986 г. То остава единствено в България за повече от 15 години. Около 2000 г. отваря врати специализирано пространство за деца в Националния политехнически музей. От 2010 до 2013 г. по проект на Департамент „Археология“ в Нов български университет, финансиран от фондация „Америка за България“, са изградени 5 детски пространства в Национален военноисторически музей – София; Регионален исторически музей – Кюстендил; Регионален исторически музей – Благоевград; Музей „Земята и хората“ – София; Природонаучен музей – Бургас и Архитектурно-етнографски комплекс „Етър“ – Габрово. Образователни детски центрове към днешна дата имат Музеят за история на София, Националният природонаучен музей, Археологически резерват „Абритус“ и др. Извън музеите в България липсват детски пространства с конкретни образователни цели. Голям ръст обаче отбелязват различни практики на неформалното образование като социален театър, работилници и др. (Николова, 2018: 8–10).

В световен мащаб неформалните образователни пространства, които позволяват и насърчават детската игра, имат устойчив ръст (Shapiro 2007). Ключовата роля на играта в развитието и възпитанието на децата е обстойно

коментирана от редица автори (напр. Majumdar 2020, 9–10). Приема се, че чрез игра децата развиват когнитивни, социални, емоционални и редица други умения и децата, лишени от игра, показват значително забавяне и отклонение в развитието си. Вероятно едно от най-ярките съвременни доказателства на тази теза е движението за безопасна игра Kaboom, стартирано от Darell Hammond през 1995 и трансформирало някои от най-бедните и престъпни квартали в градове в Северна Америка чрез изграждането на детски площадки за игра (Hammond 2011). Историята на движението показва впечатляващи резултати в намаляване на детската престъпност и участието в улични банди в общностите, в които са изградени и поддържани пространства за игра.

Как да изградим повече игрови и образователни пространства в България?

Пространствата, които позволяват на децата да играят свободно и същевременно имат образователни функции, са единични в България въпреки голямото им развитие в световен мащаб. Защо се случва това и как може да бъде преодоляно?

Опитът ни от изграждането на „Музейко“⁷², първия детски научен център в Източна Европа, показва, че смисленото и забавно образователно пространство може да бъде постигнато само от мултидисциплинарен екип, който задължително включва специалисти в областта на дизайна. Убедени сме, че

те имат незаменима роля и ключова експертиза в разширяване на възможностите за образование извън училище и детската градина и с тази статия се опитваме да ги насърчим да търсят включване и участие в проекти на музеи, библиотеки, галерии и да допринасят към осъществяването на красиви, ефективни, занимателни и любопитни пространства, които интригуват децата и ги насърчават да учат, знаят и търсят.

Процесът по изграждане на такива места не е лесен и крие подводни камъни. В тази статия разкриваме пет от тях и споделяме нашите научени уроци.

Децата възприемат информация и преживявания различно от възрастните

Логиката и възприемането на света при децата е много различна от тази при възрастните, както и между различните възрастови групи (напр. възприятието и възможността за концентрация на дете на 3-годишна възраст няма нищо общо с тази на 9-годишно дете) (Schaefer 2000)⁷³. По отношение на дизайна на изложби и образователно-игрови пространства тази комплексност на детските възприятия често се оказва капан. Изкусително е да разработим пространство, което е подходящо за всички деца, но едно пространство или изложба не би могло да въздейства еднакво и ефективно на деца от всички възрастови групи.

В „Музейко“ се стремим да дефинираме много прецизно възрастовата група при дизайна на всяко пространство и

преживяване. Една сравнително стандартна класификация на детското развитие е: 0 – 1 г; 2 – 3; 4 – 6; 7 – 9; 10 – 12; 13 – 15; 16 – 18. Едно пространство би могло да комбинира преживявания за различни възрастови групи, ако такава е целта на задачата. Ясното определяне и познаването на спецификите на тези групи информира и улеснява дизайна.

Друг подход, който помага за преодоляването на това предизвикателство, е тестването на идеи с деца от възрастовата група, за която ги разработваме. Достатъчно е да наблюдаваме група деца, която работи с евтин прототип на нашата идея 30-ина минути, за да разберем дали сме на прав път. Ангажирането на децата в обществено значими теми и задания дава възможност за развитие на определени умения и компетентности. Помага им да се впуснат в смислени дейности и да видят реални резултати от своите действия, да се почувстват значими и чути. Децата се научават да изразяват мнение, да обуславят желанията си и изследват причинно-следствените връзки между своите действия, средата, в която се намират, и начините, по които си взаимодействат с останалите посетители.

Дизайнът на образователно-игрови пространства трябва да устоява на детската енергия

Популярна шега сред работещите в интерактивни центрове и детски музеи е, че посетителите са по-разрушителни за инсталациите и експонатите от

всяка природна стихия. Ако това важи за възрастните, децата вероятно могат да бъдат сравнени с торнадо от планетарен мащаб. Те притежават енергия и устрем, които им помагат да опознаят света, но и могат да бъдат изключително увреждащи за повечето материали, които ползваме в игрови и образователни пространства.

В „Музейко“ открихме, че прототипирането на инсталации и тестването им с деца помага да оптимизираме дизайна за устойчивост. Така установихме, че издадените копчета имат по-кратък живот от плоските, че всяка ръчка, която може да бъде завъртяна, има кратък живот, а всяка повърхност, която има наклон, ще бъде използвана за катерене и пързаяне независимо от предупредителните знаци. Всички тези наблюдения ни помагат да избягваме определени дизайни, когато работим върху нови инсталации, и да приоритизираме използването на определени материали, които са се доказали като устойчиви. Правилното планиране на детайлите в обществените пространства за игра и неформално обучение дава на децата безопасна среда, в която да изразходват енергия, да експериментират, да се ангажират с изследването на експозицията, интерактивните инсталации и образователни игри, като насочва вниманието и канализира енергията по естествен начин без насилствено налагане на правила и ограничения, за да избегне фрустрация и отрицание в децата.

***Информацията,
която поднасяме, трябва
да бъде съобразена
с детските възможности
за обработката ѝ***

Образованието на децата и развитието на способностите им за възприемане и обработка на информация са ключови за еволюцията на човечеството и обществата и са били предмет на особен интерес още от древността (Витанова, 2015: 607–629). Постигането на ефективно образование (и дефиницията на това какво прави образованието ефективно) е изключително комплексна. Във формалното образование (училище и детска градина) тази тема е тежка, но неизбежна и същностна. При игровите и образователни пространства и в неформална образователна среда изкушението е голямо да попаднем в една от двете крайности: да подминем изобщо образователната цел и да се фокусираме върху забавлението или да прекалим. Както всяка крайност, и тези две са вредни, като в българските музеи най-често можем да наблюдаваме втората. Не са рядкост детски пространства, в които са включени латинските имена на животински видове, експозиции, предназначени за деца, които имат научни текстове с голяма дължина и сложност и пр.

Най-добрата рецепта за дозиране на информацията е дискусиата с деца преди, по време и след дизайна на инсталации и пространства. Проверката на наученото може да стане под формата на игра, която не стресира децата, но по-

казва дали играта има и образователен ефект. Децата понякога научават след преживяване, което е събудило любопитството им, и планирането на дискусиата трябва да вземе това предвид.

Успешните пространства

се създават от

мултидисциплинарни екипи

Създаването на ефективни и смислени игрови и образователни пространства изисква работата с експерти в съответната област. Така например създаването на музейно образователно пространство би следвало да бъде разработвано със специалисти от музея, които познават колекцията в дълбочина и могат да преценят какви са най-важните експонати, обекти или послания, които децата трябва да познават. Гледната точка на експертите и дизайн специалистите е много различна, понякога противоположна по отношение на количеството информация, което трябва да бъде споделено, езика, който трябва да се използва, и допустимия игрови елемент в преживяването.

„Музейко“ е създаден с активното участие на над 80 български учени от различни научни сфери, музейни работници, изследователи. Тяхната роля е изключително важна, а общуването им с децата в „Музейко“, което продължава и до днес, пробужда любопитство към науката и откривателството. Убедени сме, че събирането на различни гледни точки и експертизи и особено участието на учени допринася към по-качествени, ефективни и ефектни преживявания.

Работата с учени е по-оптимална, когато структурирате тяхната роля чрез конкретни въпроси, за да ги ориентирате на какво ниво и в каква посока търсите информация. В същото време участието им в първоначални брейн-сторминг срещи е незаменимо и помага да се родят добри идеи. Често учените могат да предложат и страхотни идеи за програмна работа с деца във вече разработени образователни пространства.

Срещите на децата с хора специалисти от различни области и адаптирането на научна и инженерна работа и информация за деца е предизвикателство, което носи огромни ползи за ползвателите. Включването на деца от различни възрасти в групови занимания, игра, изследователски задачи и експерименти дава на децата увереност, че могат да се справят със задачи за големи хора, учи ги да търсят отговори заедно и да не се страхуват да питат. Всичко това развива множество интелигентности, като лингвистична, логико-математическа и емоционална интелигентност. Дава възможност за дискусии и провокира мислене по сложни теми и въпроси с обществено значение.

Децата могат да учат и играят на много места, ако предвидим такава възможност

Възможностите за разработване на игрови и образователни пространства за деца често се появяват във вече съществуващи сгради (музеи, галерии, библиотеки и пр.). В България проектирането започва да съобразява специ-

фиката на детската публика едва през последните години. В много сгради липсват базисни условия за приемане на детска публика – приветливо оформление и цветове, достатъчно на брой тоалетни и мивки и такива с подходяща височина, пространства за посрещане на училищни групи и отделен вход, подходящи настилки и осветление, шумопоглъщащи панели и пр.

Липсата на тези детайли не е очевидна, но тя се отразява на общата динамика и усещане при семейства с деца или училищни групи и влошава (а понякога и възпрепятства изцяло) тяхното преживяване.

Най-често пропуснатите елементи при проектирането на сградите не могат да бъдат компенсирани при дизайна на образователните пространства. Съзнателният анализ на пространството от гледна точка на децата е полезен, за да идентифицира липсите и да прецени дали има възможност за компенсиране.

В „Музейко“ вярваме, че добре работената среда е определяща за развитието на децата и увеличава значително възможностите им за научаване и откривателство. Специалистите от различни области (дизайн, научни изследвания, педагогика) имат ключова роля в този процес и тяхното сътрудничество има потенциал да промени начина, по който децата прекарват свободното си време и възможността им да играят и учат.

⁷²Повече за „Музейко“, както и виртуална разходка можете да намерите на www.muzeiko.bg

⁷³Изследванията за детското развитие и уменията, които децата развиват в различни възрасти са многобройни. От сърце препоръчваме работата на Жан Пиаже, който ще ви помогне да разберете (и заобичате) начина, по който децата виждат света в различни фази от своето развитие.

Литература:

- Витанова, Н. 2015. Образователната парадигма на Аристотел. – Педагогика, 2015, кн. 5, с. 607–629.
- Николаева, С. 2018. Неформалното образование: тема с продължение. – Педагогика, 2018, кн. 1.
- Hammond, Darell 2011: KaBOOM: How One Man Built a Movement to Save Play.
- Majumdar, Ananda 2020: Role of Play in Child Development. In: International Journal of Technical Research and Science, Volume V, Issue IV, April 2020, pp 9-16.
- Schaefer, Charles, Theresa Foy DiGeronimo 2000: Ages and Stages: A Parent's Guide to Normal Childhood Development Paperback.
- Shapiro, Hanna, Riel Miller and Knud Erik Hilding-Hamann 2007: Learning Spaces in Europe in 2020: A rigorous imagining exercise “School’s Over: the Rise of Learning Spaces”.

ПРЕВЕНЦИЯ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА СРЕЩУ ДЕЦА В ИНТЕРНЕТ

Емил Илиев, служител на Дирекция „Киберпрестъпност“ при ГДБОП – МВР

Националната статистика дава пълна картина на работата на МВР за миналата година. „През 2022 г. в България са приключени дела за общо 30 447 извършени престъпления. За над 10 хиляди от тях са произнесени ефективни присъди. Близко 500 дела са били прекратени, а над 3400 от привлечените към отговорност са били оправдани“ – цитатът е от статия на сайта www.bgonair.bg.

Съгласно този тип похват за отчитане на дейността на едно министерство излиза най-вече какво точно са свършили служителите. За съжаление, не всичко може да бъде поставено в някаква рамка и да се види цялата картинка.

За сравнение, служителите, работещи по линия „Противодействие на сексуалната експлоатация на деца в Интернет“, провеждат между 40 и 60 специализирани полицейски операции през годината, в които задържат сексуални насилници на деца. Всеки един от тях обикновено е осъществил контакт чрез приложение в интернет със стотици деца. Около 90% от тях са неуспешни, но в останалите 10% посетителствата имат огромен негативен резултат върху жертвата. Една част от тези деца е установена и с тях се свързват служителите на Дирекцията да ги разпитат като свидетели – пострадали и да отнемат тежестта от гърба им – техният насилник е задържан. Много други е невъзможно да бъдат идентифицирани, предвид

липсата на достатъчно информация. Обикновено на адреса се намират снимки и видеоклипове без някаква насока кое е малолетното лице на тях. Създадена е папка с името на детето и града, в който живее, например – „Петя Пловдив“, и сексуалният насилник така я индивидуализира. За него това не е човешко същество с чувства и мечти, а възможност да задоволи извратените си желания. В тази връзка, за да се установи дете, което е жертва, но родителите му не знаят за това и не е подаден сигнал, са необходими огромни усилия от страна на служителите на Дирекция „Киберпрестъпност“.

Чисто статистически подобен тип престъпления е невъзможно да бъдат обобщени. Да, броят на извършените полицейски операции е ясен. Броят на жертвите – тези, които са подали сигнал, също може да се определи. Но децата, които са били насилени и не са споделили на никого? Тези, спрямо които е бил извършен опит, но не са се поддали и са блокирали непознатия профил, който им е искал неприлични снимки? Извършителите използват различни профили, всички до един фалшиви, които понякога предоставят на свои приятели насилници, за да продължат те насилието над детето, когато вече не им е интересно.

Освен всичко гореспоменато има един аспект, за който ще си поговорим – превенцията. Тя не присъства в никоя статистика поради простата причина, че е невъзможно да се определи колко точно деца са били спасени благодарение на своевременните мерки на органите на МВР. В същото време тя е може би най-важната дейност за полицаите, която помага за опазването на живота и здравето на подрастващите.

Само си представете, че всички деца в България имат култура за безопасно поведение в интернет. Всяко едно дете знае както да не общува с непознати на улицата, също така да не комуникира в мрежата с лица, които не познава. Знае, че трябва да не споделя лична информация за себе си. Има съзнанието, че ако човекът отсреща иска от него да създаде свои голи снимки, не трябва да го прави, а да докладва профила в полицията незабавно. Говори открито с родителите си, ако някой се опитва по някакъв начин да му навреди в интернет и те незабавно уведомяват органите на реда. В един такъв свят всички деца ще бъдат в безопасност.

За да стане това реалност, е необходимо активно гражданско общество. Добра идея е учителите и децата да говорят за опасностите в мрежата в часа на класа в училище открито. Родителите да говорят на темите за безопасен интернет от ранна възраст. Преди да се случи нещо неприятно.

Гражданското общество също може да изиграе своята роля по отношение на превенция на престъпленията срещу деца в интернет. Участието на експертите по киберсигурност на различни форуми и мероприятия, запознаване на обществеността с актуалните престъпления и поведението на сексуалните насилници е от ключово значение.

Интервютата пред различни медии на служителите, разкриващи тези престъпления, директора на Дирекция „Киберпрестъпност“ и като цяло запознаване на обществото с работата на службите за сигурност в това направление. Тази статия сама по себе си също има превантивна функция – да запознае всеки читател с фактическата обстановка в страната и да даде насоки на родители, деца, учители, възпитатели и други как да процедурат, ако попаднат в подобна житейска ситуация. Работата на Националния център за безопасен интернет (www.safenet.bg), който провежда редица обучения и поддържа Национална телефонна линия 124 123 за оказване на подкрепа на деца, станали жертва на компютърно престъпление, има ключова роля. Служителите на центъра често се оказват връзката на гражданите с органите на МВР. При необходимост оказват морална подкрепа и дават съвети за справяне с кибертормоз и да се въздържат от опасно поведение в мрежата. При констатиране на извършено умишлено престъпление от общ характер същите незабавно уведомяват компетентните правоохранителни органи за инициране на проверка по случая.

Служителите на Дирекция „Киберпрестъпност“ провеждат различни обучения по темата. При работа с ученици основната цел е да се научат да разпознават рисковете в интернет. Да изградят стратегии за справяне с кризисни ситуации. Например ако с тях се свърже непознат профил, или да не му отговарят на съобщенията, или директно да го блокират. Ако по някаква причина си пишат, да не изпращат никаква информация за себе си. Ако лицето иска снимки с порнографски характер, да се свържат незабавно с родителите си или учителите, ако са в училище, и да докладват за случилото се. Целта е след обучението да познават съществуващите възможности за помощ и докладване. Да знаят къде могат да потърсят допълнителна информация и материали – например на сайта на Дирекция „Киберпрестъпност“ – www.cybercrime.bg, сайта на ГДБОП – www.gdbop.bg, сайта на НЦБИ – www.safenet.bg, Фейсбук страницата на Дирекцията и др.

Ако едно дете знае, или е чувало всичко написано дотук, шансът да стане жертва на посегателство в интернет е много малък. Но с това не свършват опасностите. Сигурно сте чували за т.нар. „онлайн тормоз“ или “cyberbullying”. Същият може да бъде осъществен по много и различни начини. В дирекцията сме получавали сигнали от учители, на които са били създадени неприлични стикери в онлайн комуникатора „Вайбър“ и са се разпращали между учениците. След извършване на проверка установихме кое е детето, което стои зад неприличното действие, и същото беше изключено от училище заради лошо поведение. В своя защита то заяви, че е искало да се пошегува и му се е сторило забавно. Видимо всички се усмихвали и радвали и не подозирали, че това създава тревога и разстройва нейния учител.

Друг интересен случай, който успешно разплетохме преди няколко дни, е този с пет момчета, които получават в рамките на един месец непрекъснати заплахи от

фалшиви профили в Инстаграм и Снапчат. Първоначално децата не обръщали внимание на написаното, но тормозът продължил с намирането на бележки на бюрата им с надпис „ТИ ЩЕ УМРЕШ!“ и съобщения: „ВИДЯХ ТЕ, ЧЕ ГОВОРИШ С Г-ЖА ДИМИТРОВА! АКО И КАЖЕШ ЗА МЕН ЩЕ ИМАШ НЕПРИЯТНОСТИ!“.

Може би онлайн тормозът ще се прехвърли в истинския свят и ще завърши по неприятен начин за някоя от децата? Детето, което първо получило заплахите, ще го наречем Иван, събра кураж и заедно с родителите си подаде сигнал в Дирекция „Киберпрестъпност“. Момчето, видимо притеснено, сподели всичко, което се е случило. Започнахме проверка по случая. Не мога да ви споделя какво точно направихме, макар и да знам, че ще е интересно, но в крайна сметка открихме цялата информация за фалшивите профили. Интересното беше, че докато провеждахме оперативно-издирвателни мероприятия, заплахите към петте момчета не спираха. След няколко месеца усилена работа поканихме петте деца, за да им съобщим развитието по случая. Погледнах Иван и го попитах: „Защо?“. Той се направи, че не разбира въпроса ми, при което му разказах как преди години единият от фалшивите профили се е казвал с псевдоним, който той използва и сега в играта „Роблокс“, че телефонният номер, от който е потвърден акаунтът в Инстаграм, е неговият и че IP адресът, от който са отправяни заплахите, се води на баща му. Виждайки, че няма накъде да бяга повече, момчето си призна всичко. Причината за тази игричка бил сериал, който бил изпълнен с обрати, конспирации, драма, емоции и той искал да се вживее в главната роля – двоен агент, човек, който надхитрява всички и си играе с тях както прецени за добре.

За съжаление на Иван, в този случай неговият герой беше разкрит, но случилото се има отражение в живота му. Беше изключен от училище и изпратен за работа в Местната комисия за борба с противообществени прояви на малолетни и непълнолетни деца. Допълнително тревогите, които създаде на родителите си, и емоционалният отзвук дори не могат да се опишат. Бонус към всичко това е, че го преместиха в училище, което е на час и половина от дома му.

Понякога децата не разбират разликата между шега и престъпление. Кибертормозът е реално явление, което поражда неприятни емоции и усещания у хората, спрямо които е адресирано. Те могат да защитят себе си, като подадат сигнал в полицията и рано или късно извършителят на деянието ще отговаря за действията си пред органите на реда. Затова съветът ми е да бъдете добри и да не постъпвате така, както бихте искали да постъпват с вас. Най-добрата превенция за това престъпление е човек да бъде осъзнат. Да не приема лично тези неприятни шеги и да защити себе си по установените в закона начини.

Друг проблем, който срещаме често, е т.нар. „секстинг“. Той засяга деца на възраст между 8. и 12. клас и всички възрастни. Накратко, когато младите се влюбят, правят не особено обмислени неща. Доста често се снимат в неприлични пози и

споделят тези снимки на половинката си. Практиката обаче показва, че тази любов не е вечна и неразделна, както са си представяли влюбените, и след няколко месеца се разделят. Доста често това не е красив процес и в наранения партньор се поражда чувството за реваншизъм. Той иска да си отмъсти и разпраща снимките в различни групи и чатове с цел да унижи доскорошния си любим.

Наскоро имахме подобен случай. Интимен видеоклип между момиче на 16 и момче на 17 години. Разделят се и момчето публикува порнографското съдържание в интернет. Скоро след това момичето е известна в мрежата и заклеена с неприятни епитети. Детето подава сигнал. Намираме бившия приятел и го задържахме за 24 часа. След една нощувка в софийско Районно управление младежът успя да помисли над грешката си и това, че не е трябвало да реагира толкова импулсивно. За съжаление, вече е късно. Той има досие и е предаден на Местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

Всичко това можеше да бъде избегнато, ако момичето не беше дало разрешението си за създаване на такъв видеоклип. Ако момчето не беше толкова настоятелно да създава подобно съдържание. Ако и двамата бяха по-отговорни към личния си живот. За момчето остава петното върху досието му и присъствието му в регистрите на МВР. За момичето неудобството, че неин порнографски видеоклип циркулира в мрежата. Да, ние изтрихме клипа от устройствата на момчето, но те няма как да бъдат свалени от интернет.

Затова апелът ми е да бъдете отговорни. Бъдете разумни в мрежата. Не създавайте съдържание, от което бихте се срамували, ако попадне в ръцете на някой лош човек.

Разбира се, съществува вариант на „секстинг“, в който с дете се свързва непознато лице в интернет и успява емоционално да му повлияе по начин, по който то да създаде свои порнографски материали и да ги изпрати. В тези случаи е важно да потърсите помощ своевременно. Не създавайте още материали. Не превеждайте пари на лицето, което ви заплашва, защото това е изнудване, което няма да спре никога. Обърнете се към родителите си, учителите, които ще се свържат с нас и ще подадат сигнал. Ние ще намерим лицето и ще го изправим пред правосъдието. Не се срамувайте от случилото се. Тези хора са добри манипулатори и разчитат на наивността на децата. Стремят се да им дадат това, което им липсва. В повечето случаи те дори не разбират, че се нуждаят от внимание и думи, които да подхранят самочувствието им.

За финал едно обръщение и към родителите и учителите. Вие сте хората, които първи ще научат за посегателството спрямо детето. В който и от гореизброените случаи да се намира детето, проявете съчувствие. Успокойте го. Направете така, че да снемете товара от плещите му. Не бъдете назидателни тип: „може ли да си толкова глупав?!? Нали сме говорили за това??“. Това ще отдалечи детето от вас и

при следваща подобна ситуация то ще се затвори още повече и проблемът ще се задълбочи.

Служителите на Дирекция „Киберпрестъпност“ сме тук. Нашата работа е да установим извършителя на гореизброените престъпления и да го изправим пред съда. Не премълчавайте проблема. Не се опитвайте сами да се справите със ситуацията. Тези хора играят тази игра от дълго време и умеят да получат това, което искат, по един или друг начин – със заплахи, обиди, закани, изнудване и т.н.

Понеже много често след лекция пред ученици при мен идва детенце, което споделя, че е станало жертва на такова престъпление, ще го повторя отново – ние сме тук, за да ви помогнем и да спрем тези хора от извършването на престъпления. Бъдете от добрите, лошите свършват зад решетките.

ПОВЕДЕНЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА ПОДРАСТВАЩОТО ПОКОЛЕНИЕ БЪЛГАРИ В СЪРБИЯ

*Гл. ас. д-р Ивана Младенов-Бочева
СУ „Св. Кл. Охридски“*

Българската общност в Република Сърбия е съсредоточена основно в две малки общини – Босилеград и Цариград (Димитровград), т.нар. „Западни покрайнини“. Атмосферата в училище и социалното функциониране на учениците в този пограничен регион с Република Сърбия има своите специфични особености поради съществуващата сложна историческа, политическа, икономическа и езикова ситуация, както и заради географското разположение на двете общини. Трябва да се отбележи, че в малката общност през последните десетилетия е

налице устойчива тенденция за намаляване на броя на учениците заради обезлюдяването на района. Регионът е с предимно българско население, официално признато като национално малцинство с полагащи му се законови права включително и в образователната сфера. В Босилеград и Цариград функционират по едно основно и средно училище. В конкретните условия съществува взаимна свързаност между училищата заради последователното преминаване на учениците през етапите на училищното образование (начален, прогимназиален и гимназиален етап). За да се придобие

по-добра представа за особеностите на социално-образователната среда, в която функционират тези ученици, ще бъде направен кратък преглед на ситуацията с обучението на учениците. За тази цел ще бъдат представени резултати от проведени изследвания на терен, част от дисертационния труд на Ивана Младенов-Бочева *Мотивационни фактори, влияещи върху обучението на майчин език на българите в Република Сърбия* (Младенов-Бочева, 2019).

По време на своето училищно образование учениците имат възможност да избират между възможностите цялостното им обучение да се осъществява на майчин български език или на сръбски език. В тази връзка е налице раздвоеност от страна на учениците и техните родители при избора на кой език да се провежда тяхното обучение. През целия период от въвеждането на обучението на майчин български език съществува проблемът с липсата на преведени сръбски учебници на български език, което неблагоприятно влияе върху интереса на учениците за неговия избор. Проблемът с учебниците за основното образование в голяма степен е решен, но закъснелите мерки са причина за спада на интереса към неговия избор. В обхвата на средното образование интересът за избор на обучението на майчин език е значително по-силен, независимо че там драматично стои проблемът с липсата на подходящи преведени учебници. В тази връзка резултати от проведеното изследване свидетелстват, че мнозинството гимназисти имат ка-

тегорични положителни очаквания за образователните предимства, които им осигурява обучението на майчин български език за продължаване на обучението в българските университети и за реализация на бъдещите им цели. Интерес представляват резултати от същото изследване, че непълните паралелки с обучение на майчин език, въпреки неравностойните условия, са изключително сплотени и учениците разчитат на взаимопомощ при преодоляване на обективните трудности по време на своето обучение. При повечето ученици има единство по отношение на вярванията, ценностите, нормите, интересите и насочеността към езика и културата на етнически произход. Учениците единодушно отговарят, че не са пренебрегвани или подценявани във връзка с етническата им принадлежност. Това е така, защото подрастващите живеят в образователна и социална среда, която е до голяма степен монокултурна и нямат натрупан опит за съжителство както с други етноси, така и с групата на мнозинството.

Получените резултати дават информация за интеграция на ученическите групи, обучаващи се на майчин език, и хвърлят светлина върху особеностите на психологическия климат в средните училища. От една страна, учениците, обучаващи се на майчин български език, съобщават, че техните паралелки са добре интегрирани в рамките на училищната общност, за което вероятно са положени усилия от страна на училището. От друга страна,

мнозинството ученици, обучаващи се на сръбски език, изразяват категорично положително мнение относно липсата на проблеми между двата вида паралелки в средните училища. Изразените положителни нагласи и мнения на учениците дават основание да се мисли, че междуличностните взаимоотношения при тези ученици са добронамерени и уважителни и се осъществяват на фона на благоприятна атмосфера, което е важно условие и за продуктивна учебна работа. Няма съревнование и противопоставяне между учениците, които се обучават на сръбски и български език.

За разлика от големите градове, в тези малки населени места връзките между учител и ученик са по-силни. Близките контакти на учителите и родителите и активното им взаимодействие също способстват за поддържане на спокойната и безопасна училищна среда. Те контактуват не само по време на обучението в училище, но имат и множество неформални контакти и извън училище. Затова въздействието, което оказват тези учители върху формирането и развитието на учениците, е значително по-голямо. И това въздействие може да бъде не само положително. Последното поставя особено високи изисквания към тези учители, които трябва да бъдат привлекателен пример за своите ученици. В конкретните условия сплотената училищна общност се изгражда от най-ранните етапи на обучение. Всички участници в образователния процес имат развито чувство за принадлежност към училищната общ-

ност, което е важен защитен фактор при възникване на потенциални рискове за подрастващите от общността. Това не е криминогенна среда. Ценностите са по-традиционни, а средата по-консервативна. Родителският контрол и съвременната ангажираност на родителите при възникване на проблеми в училище и тяхното сътрудничество с учителите и училищните специалисти спомагат за постигане на единство при упражняване на възпитателни въздействия върху учениците. Показател за доброто поведение на тези ученици е запазената материална база и липсата на графити по училищните сгради. С цел да се развият художествените възприятия на учениците, в коридорите на гимназията в Цариброд има множество оригинални картини на местни художници, които учениците старателно пазят.

Може да се каже, че при учениците от българската общност в Сърбия външно няма сериозни случаи, които драстично да излизат извън общоприетите норми на поведение. По-спокойното състояние на повърхността в малката общност, където хората се познават, не изключва потенциални рискове учениците да създават проблеми във виртуалното пространство, където са анонимни. И в тази връзка е необходимо да се обръща внимание и на т.нар. „кибертормоз“, който може да остане прикрит, защото извършителят често остава анонимен. Тази форма на тормоз е често срещана в съвременните училища и може да носи след себе си сериозни последствия върху психическото здраве

на потърпевшия ученик.

През последните години в тези училища има назначени училищни психолози, които развиват професионална дейност, насочена основно към превенция на психическото здраве. И макар че рядко им се налага да осъществяват психологическа намеса за поведенчески проблеми при конкретен ученик, те са задължени да провеждат превантивна психологическа работа за предотвратяване на случаи на насилие и тормоз в училище. Практикуващите психолози в училище са професионално подготвени специалисти, които извършват разнообразни дейности: психодиагностика с подходящи стандартизирани тестове, индивидуално консултиране на ученици в широк диапазон от проблеми, консултации с родители и учители, групова работа с ученици, взаимодействие с институции, работа с ученическото самоуправление, разработване на училищни програми за превенция, кариерно ориентиране и др. Повечето практикуващи психолози и педагогически съветници (педагози) в училищата в Босилеград и Цариброд са възпитаници на българските университети, но те упражняват своята професионална дейност съобразно предписанията на законите и регламента от страна на сръбската образователна система.

При нежелателни поведенчески прояви от страна на учениците, които нарушават общоприетите правила и норми на образователната институция, има установени процедури за реакция от страна на вътрешноучилищните еки-

пи. При по-леки нарушения се отправя забележка от страна на учителя, станал свидетел на проявата. При повторна проява на ученика класният ръководител провежда разговори с ученика за осъществяване на възпитателно въздействие, уведомяват се и родителите. При следваща нежелателна проява от страна на ученика и след отправено предупреждение от класния ръководител се извършва т.нар. „засилена възпитателна работа с ученика“, която включва и работа с училищния психолог. При допуснати нарушения от страна на конкретен ученик и след решение на педагогическия съвет поведението се намалява. Нормативно възлагане на общественополезен труд също може да е част от „засилената възпитателна работа“ при гимназиални ученици. Тази мярка обаче не е приложима в съвременни условия на образователна среда и може да съдържа елементи на дискриминация. Вместо това на ученика се възлага задачата да подготви и представи пред класа или пред представители на ученическото самоуправление презентация по темата на нарушението и му се възлага да изпълнява задължението на отговорник на класа. При по-сериозни нарушения може да се открие процедура по налагане на санкции. В малките населени места, където учениците изпълняват своите задължения и не допускат драстични нарушения на правилата и нормите, много рядко се налагат санкции. Санкцията за преместване в друго училище не е налагана в двете общини. Но гимназията в Цариброд е

приемала преместени ученици от средни училища от съседния град Пирот.

В училищата има изградена система за дежурства и пропускателен режим. В част от училищата съществуват служби на т.нар. „училищни полицаи“. Това са служители на реда, които са назначени на тази длъжност по програма, която в Сърбия е въведена през 2002 г. съвместно между Министерството на вътрешните работи и Министерството на образованието. Тяхната дейност е насочена към предотвратяване на социално нежелателни прояви, които могат да застрашат безопасността на някой от участниците в образователния процес. По време на дежурствата в училище „училищните полицаи“ упражняват контрол върху учениците както по време на учебния процес, така и в междучасията и при събиране на групи ученици в близост до училището.

В системата на училищното образование на Република Сърбия от 2007 г. съществува нормативен регламент за реализиране на училищните политики, насочени към противодействие на насилието и е изработен механизъм за тяхното прилагане „Механизъм за защита на децата и учениците от насилие и злоупотреба в образователните институции“.

Насилието се определя като всяка форма на еднократно извършено или повтарящо се вербално или невербално поведение, което причинява реална или потенциална заплаха за здравето, развитието и достойнството на детето/ученика. Описани са различните фор-

ми на насилие: физическо, психическо и сексуално насилие, социално изключване, както и насилие, което се случва във виртуална среда, т.нар. „кибертормоз“. За да може ефективно да се противодейства на насилието, училищата са длъжни да извършват дейности по превенция и интервенция съвместно с държавните и местните органи и структури и с доставчиците на социални услуги. Включват се и родителите като неизменен участник в процеса на превенция и интервенция на насилието.

Превенцията включва комплекс от мерки, насочени към осигуряване на по-сигурна и безопасна училищна среда. Чрез превантивните дейности се развива капацитетът на учителите, служителите, учениците и родителите да са информирани за проявите на насилие, да разпознават и реагират на различните форми на насилие.

Интервенциите включват действия и мерки, които целят спиране и разрешаване на възникнала вече ситуация на насилие, като се отчитат индивидуалните потребности на всяко дете, въввлечено пряко или косвено в ситуацията, и се прилага принципът на най-добрия интерес на детето.

Всяка учебна година се формира училищен координационен съвет за противодействие на насилието, който планира и реализира дейности по превенция с ангажиране на всички участници в образователния процес. Координационният съвет прави оценка на риска по определени критерии и според установеното ниво на риск се задействат

предписаните процедури за разрешаване на възникнали ситуации на насилие. Описани са и конкретните стъпки, които се предприемат за интервенция при различните случаи на насилие според тяхната тежест, включително и за насочването им към външни служби.

С цел ефективно противодействие на насилието и за подобряване на системата за съобщаване на случаите на насилие е създадена национална платформа „Паза те“. Едно от предназначенията на платформата е регистриране на сигнали за случаи на насилие с участието на малолетни и непълнолетни лица, независимо дали са жертви или извършители. Сигналите могат да бъдат и анонимни, с гарантиране на конфиденциалността, и са насочени към заинтересованите институции, които след това ги подлагат на проверка. Особено важен сегмент от платформата са лесно достъпните онлайн обучения в обособени раздели съответно за ученици, родители и учители. На платформата се публикуват и материали на специалисти, които са написани на достъпен език и предназначени за широка публика от читатели с цел придобиване на знания и умения от областта на превенцията на насилието между връстници.

Тази учебна година в сръбската образователна система е налице последваща реакция след трагичния случай (масовите убийства) в училището в Белград от месец май миналата година. След този особено жесток случай, оставил след себе си дълбоки травматични последици, е взето решение за

преждевременно прекъсване на втория срок на миналата учебна година. С цел предотвратяване на подобни трагедии, експерти са разработили допълнителни мерки за превенция на проблемното поведение в училище. Някои от тях са въведени след направени проучвания на различни модели, които се прилагат в чужди образователни системи. И в тази връзка началото на настоящата учебна година е съпътствано с редица нормативни промени, основната част от които е въвеждането на Насоки за организация и реализация на образователния процес в средните училища през учебната 2023/24 г., изготвени от Министерството на образованието на Република Сърбия.

Съгласно разписаните насоки през първата учебна седмица са организирани разнообразни дейности за превенция, които целят да обхванат всички участници в образователния процес. Началото на учебната година не започва с традиционните учебни занятия. Първата седмица се провеждат превантивни дейности за учениците, които включват тематични часове и групова работа под ръководството на училищните психолози за изграждане на ценности и нагласи за толерантност, взаимно уважение и сътрудничество между участниците в училищната общност.

С друга важна законова промяна се подчертава значимостта на оценката за дисциплина, която досега години наред е прилагана единствено в гимназиалната степен. От тази учебна година учениците от втори клас до края на средното

образование задължително получават такава оценка два пъти в рамките на учебния срок. В първото тримесечие на срока оценката е описателна, а в края на срока се измерва с количествен показател. Крайната оценка за дисциплина е включена при формирането на общия успех на ученика.

За случаите на по-тежки нарушения е въведена допълнителна санкция за отстраняване на учениците от училище от 5 до 20 дни, като моделът е заимстван от САЩ.

Допълнителна мярка за осигуряване на сигурността на ученици, учители и родители от началото на учебната година е въведеното засилено полицейско присъствие на територията на училищата, включително и в малките общини с българско население, отново във връзка със случая от белградското училище.

Сръбски образователни експерти изразяват становище, че все още е рано да бъде отчетено каква е ефективността на предприетите мерки.

В обобщение може да се каже, че за разлика от тревожната ситуация с тежки случаи на насилие в рамките на големите градове, в училищата от българската общност в Република Сърбия преобладава позитивен психологически климат и няма сериозни прояви на насилие. Регистрирани са единични леки случаи, които са разрешени след бърза интервенция и със сътрудничеството и взаимодействието с родителите. В общността няма случаи на противообществени прояви, извършени от малолетни и непълнолетни лица.

Накрая е важно да се подчертае, че е прекъсната връзката на практикуващите в рамките на общността училищни психолози с българските им колеги. Обмяната на добри практики между психолозите от двете страни на границата биха допринесли за взаимно обогатяване на уменията на тези професионалисти. Продължаващо образование в българските университети е възможност за усъвършенстване и надграждане на професионалните им умения.

• Младенов-Бочева, Ив. Автореферат за придобиване на образователна и научна степен „доктор“, СУ „Св. Климент Охридски“, 2019.

• Механизъм за защита на децата и учениците от насилие и злоупотреба в образователните институции – https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Posebni_protokol_-_obrazovanje1.pdf

• Национална платформа „Паза те“ – <https://cuvajte.gov.rs/>

• Насоки за организация и реализация на образователния процес в средните училища през учебната 2023/24 г. – https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2023/08/SREDNJA-SKOLA_Smernice-za-organizaciju-i-realizaciju-OV-rada-2023-2024.pdf

СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ НА НАСИЛИЕТО В УЧИЛИЩЕ

*Диана Първанова, социолог, обществен възпитател
член на МКБППМН при СО – район „Баня“*

Насилието в училищата е сериозен проблем, който пречи на учебната дейност и влияе негативно върху личностното развитие на децата. То е повод за тревога както за педагозите и родителите, така и за обществеността. Видовете насилие са различни. Голяма част от учениците са участвали поне в едно сбиване, други са подложени на системен тормоз, заплахи и подигравки. Има случаи на вандализъм, кражби, употреба на алкохол и наркотици, сексуален тормоз.

Учениците, които са били подложени на насилие, не могат повече да възприемат училището като безопасна среда. Уплашени, децата не са в състояние да внимават в час или да постигнат добър успех в училище.

За да се ограничи насилието в училище, е необходимо да се разберат причините, които го провокират. Изследванията на този проблем обикновено се съсредоточават върху психичните характеристики на жертвите и извършителите. По-рядко се анализират социалните фактори, които предизвикват насилието в училище.

Световната здравна организация (СЗО) определя насилието като „преднамерено използване на физическа сила или власт, посредством заплаха или реално, срещу себе си, срещу друг човек или срещу група или общност, което води до или има вероятност да доведе до нараняване, смърт, психологична травма, неправилно развитие или лишение“ (Световен доклад за насилието и здравето, СЗО 2002, Женева, с. 5).

Насилието в училище е свързано с поведение, което има неблагоприятен ефект върху училищната атмосфера, нарушава учебния процес и пречи на пълноценното развитие на децата. То засяга учениците, учителите и непедагогическия персонал. С него са свързани понятията тормоз и съпротива.

Дефиницията на насилието включва както физически, така и нефизически действия. В българското законодателство определение на понятието „насилие“ е дадено в § 1 от Допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане на Закона за закрила на детето, а именно: „Насилие“ над дете е всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, пренебрегване, търговска или друга експлоатация, водеща до действителна или вероятна вреда върху здравето, живота, развитието или достойнството на детето, което може да се осъществява в семейна, училищна и социална среда“ (§1 от Допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане на Закона за закрила на детето).

При тормоза – един от основните видове насилие, един или повече ученици умишлено и постоянно безпокоят физически по-слаби ученици, които не могат да се защитят. Той може да включва демонстративно поведение, което се изразява в дразнене, заплашване, удряне, кражби, а също и прикрито поведение – невключване в занимания и умишлено изключване от определени групи. Друго понятие, свързано с насилието, е съпротивата. Учениците проявяват съпротива по отношение на правилата, изискванията и учебните дейности. За да се считат за съпротива обаче, тези действия трябва да са планирани и умишлени. Учениците предварително планират поведението си и го проявяват продължително в подходящо време. Съпротивата е характерна по-често при деца с нисък социален статус. Те се противопоставят на ценностите и нормите на децата, които демонстрират по-високи финансови възможности в училище. Проявите на тормоз и съпротива включват и нефизически форми на поведение като присмех, дразнене, даване на прякори, подигравки, изключване от приятелски групи, клеветата, говорене по време на час и неизпълнение на задълженията в училище.

Една от функциите на училището е да социализира учениците. След семейството то има ролята на социализиращ фактор. Влияние върху този процес оказват качеството и равнището на връзката между учители и ученици, както и структурата на училищната среда, като например броят на учениците, мотивацията за постигане на успех. Лошото качество на тези условия може да улесни появата на насилие.

Семейството също оказва значимо влияние за възникване на насилие в училище. Учениците могат да се влияят негативно и да бъдат тласнати към насилие поради недостатъчна образованост и нисък социален статус на родителите, поради недостатъчно участие на майките и бащите в живота на децата или поради проблеми между родителите. Децата, които проявяват насилие, обикновено произлизат

от семейства с нисък социален статус или имат родители с проблемно поведение и прояви. В училище децата с по-високи резултати имат по-високи очаквания за бъдещето си, отколкото учениците с по-ниски резултати. По-големите очаквания също биха могли да бъдат бариера пред насилието. Липсата на очаквания за бъдещето и психичните проблеми, свързани с обезвереността на учениците, могат да ги тласнат към агресия. Учениците от семейства с по-ограничени финансови възможности обикновено изпитват прикрит или открит гняв към другите, тъй като не могат да удовлетворят част от потребностите си. Те смятат, че бедността им е несправедлива и се опитват пряко или косвено да изразят своето недоволство.

Разпространението на насилието пречи на учебната дейност. Учениците не се чувстват в безопасност и не възприемат позитивно живота си в училище, където има насилие. В резултат на това някои от тях напускат или сменят училището.

Друга причина за насилието са медиите. Филмите, компютърните игри и други, свързани с насилие, подтикват децата към агресивно поведение, тъй като те имитират героите, опитват се да говорят и да се държат като тях. Това са част от социалните фактори, оказващи силно влияние върху учениците, вследствие на което те лесно могат да бъдат склонени към насилие.

Усилията за предотвратяване на агресията в училище трябва да бъдат насочени към създаване на условия учениците да оползотворяват по-добре свободното си време, като се занимават със спортни и художествено-творчески дейности. Училищният персонал трябва да бъде добре обучен, за да предотвратява насилието, а децата да бъдат изслушвани и проблемите им решавани. Нужно е също така да се развиват уменията на децата за общуване помежду им, да се подобри комуникацията деца – родители и ученици – училищен персонал и да се взимат превантивни мерки за безопасността на учениците.

Агресия на улицата – това се случи с мен... Агресия на улицата – какво е това?

Това е „упражнението“, с което по-силните искат да наранят по-слабите. Да ги накарат да страдат, да се страхуват, по-просто казано, агресията е все по-често срещано човешко качество. То не може да се спре, ако се отвърне с агресия, напротив

– тогава се възпламенява с огромна сила. По-интересно е, че с течение на времето, агресията може да бъде забравена...

Така се случи в моята история... Аз бях зрител на футболен турнир, когато три момчета седнаха зад мен и започнаха да ме бутат и да ме обвиняват за нещо, което не съм направил. Помолих ги да ме оставят да гледам мача, тогава тримата започнаха да ме удрят в главата и гърба с предмети подръка и с юмруци. Какво направих ли? Станах и се махнах от тях. Дали бях страхливец, като не им отвърнах с юмруци? Не! Не им отвърнах със същото, защото щях да стана като тях, а аз не исках това. Те ме заплашиха, че ще ме изчакат след турнира, аз отново запазих самообладание и отидох при треньора с надеждата, че те ще ме оставят на мира. Точно това и стана... След този ден живеех в страх... а може би точно това им беше целта, да се страхувам от тях. Какво направих ли? СПОДЕЛИХ... и потърсих помощ от най-близките за мен хора – моите родители. Те ми вдъхнаха кураж и ме увериха, че всичко ще е наред. Така и стана... След няколко дни се срещнах с тези деца и... те ми се извиниха за ужасната си постъпка. Явно бяха разбрали, че това, което са направили, не е добро и че повече не бива да постъпват с никого по този начин. Дали го бяха проумели сами, или са имали нужда от помощ и споделяне, не знам, но се радвам, че се бяха променили и бяха станали по-добри.

Не приемам агресията и насилието като начин за надмощие над по-слабите. Напротив, според мен така постъпват страхливците. Често се движат в групи, като удрят и заплашват само когато са в група. А когато са сами, те са по-тихи от водата...

Аз съм спортист, играя и народни танци, смятам, че споровете могат да се решат на спортната площадка, в спортен турнир или на фестивал за народни танци. Всички сме равни, играем в екип, подкрепяме се. Е, разбира се, че побеждават най-добрите, те получават медали, грамоти, купи, призове... Но всички се забавляваме, макар и в съревнование. Така след половин година от моята неприятна случка с едно от момчетата, проявили агресия срещу мен, играем в един футболен отбор. Дори разчитаме един на друг, защото сме екип. Сега разбирам, че човек дори да е агресивен, може да се промени, като потърси помощ. Приятелството е нещо много скъпо и важно за мен. То не бива да се нарушава и да бъде забравяно. Нека се опитаме да спрем агресията с толерантност и приятелство. Нека бъдем по-отстъпчиви и състрадателни, и може би насилието по улиците ще намалее... Защото, човекът до теб е точно толкова важен, колкото си и ти.

Не на насилието!

*..Насилието е оръжието на слабите
(Махатма Ганди)*

Днес насилието е навсякъде около нас – на улицата, в училище, в семейството. През последните месеци медиите ни заливат с информация за случаи на агресия и нетърпимост едни към други. Непрекъснато слушаме по новините: непълнолетен наръга с нож десет пъти съученик в Пловдив; мъж преби 15-годишно момче в училище; младеж преби майка си в „Овча купел“; 18-годишен преби шофьор заради отнето предимство...

Ние не можем да избягаме от насилието, но можем да се научим да се защитаваме. Навсякъде по света има хора, които упражняват насилие или са били жертва на насилие.

Много хора си задават въпроса какво поражда насилието у децата. Причините са различни. През последните 30 години насилието в киното се е увеличило с 30 пъти. Притеснително е, че филмите са изпълнени със сцени на жестокост, с убийства. Много от децата ги смятат за вълнуващи и интересни и им подражават. Напоследък по телевизията се показват реалитишоута като Кеч-мания. Децата обаче не могат да разграничат играта от действителността и понякога в училище показват различни сцени от предаването. Подражават на кеч-героите Скалата, Ледения, Трите хикса... Твърдо съм против това да дават по телевизията „кеч“ и родителите да позволяват на децата си да го гледат. Трябва да ни учат на човечност, да ни дават мъдри съвети. Екшън игрите като GTA, CS, Jeux Gore, Trash et Violent и други пак са изпълнени със сцени на насилие. Понякога децата играят с часове, започвайки веднага след като са се събудили. В тях нападат, обезглавяват, бесят, убиват хора. Според някои психолози такива игри могат да предизвикат агресия и да доведат до пристрастяване.

Интернет също представлява заплаха, защото много често попадаме на хора, които се представят за нереални личности и могат да станат тяхна жертва. Интернет позволява различни начини на психически и сексуален тормоз.

Според мен трябва да направим нещо, да променим тези деца, които са склонни към насилие и агресия, за да се стремят към доброто. Да се научат да уважават възрастните и връстниците си. Искам да кажа на всички момичета и момчета, че не трябва да решават проблемите си с насилие, а да бъдат по-толерантни един към друг и да се подкрепят в трудни моменти.

Възхищавам се на гъските, защото от тях можем да се научим на взаимопо-

мощ. Те летят във формата на буквата V, като по този начин цялото ято изминава със 71% по-голямо разстояние, отколкото ако всяка птица лети сама. Когато някоя птица се отдели от ятото, внезапно чувства съпротивлението при опита да се справи сама – и бързо се връща обратно в него, за да се възползва от повдигащата сила на предната птица. Когато летящата отпред гъска се умори, тя изоставя назад, а нейното място се заема от друга. Гъските отзад крякат, за да насърчават тези отпред и да им помагат да поддържат скоростта. Когато някоя гъска се разболее или я улучи ловец и тя се отдели от ятото, с нея отлитат още две гъски, за да ѝ помогнат да кацне на сигурно място и да я защитават. Те остават с пострадалата гъска, докато тя се възстанови или докато умре! Едва тогава отлитат сами или с друго ято, за да настигнат групата си. Не е ли удивително това? Мисля, че ние хората има на какво да се учим от тях.

Ако имахме разума на една гъска, ние бихме се подкрепяли и помагали един друг като тях.

Психолозите считат, че възпитанието на детето започва още преди да се е родило. Много родители възпитават децата си с шамари и бой, но дали се замислят, че им причиняват болка и ги потискат. По-късно те порастват и също прилагат насилието като начин да наложат своята воля над децата си. Някои родители с поведението си дават лош пример на децата си и ги учат на нетолерантност. Преди две години моят братовчед замина за Амстердам, Холандия. Всяка вечер си говорим по скайп и той ми сподели, че в класа му има деца от емигрантски семейства, които ходели по групи и тормозели останалите – аутсайдерите. Той ми разказа как техните родители им внушавали, че ако не ходят по групи и не се бият с останалите деца, няма да възмъжеят. Разказаното ме накара да се замисля за това как възрастните понякога са виновни за поведението на децата си. От възпитанието, което получаваме в семейството си, зависи и нашето поведение. Щастлива съм, че моите родители ме възпитават с много любов и търпение.

Ще си позволя отново да цитирам Махатма Ганди, една от най-забележителните личности на XX век, който е казал: „Разликата между това, което правим и това, което бихме могли да направим, е достатъчна за решаването на повечето проблеми в света.“ Нека да направим света около нас по-добър. Няма ли да е пре-красно да живеем в един свят без насилие?

*Ирен Геннадиева Русева, VIII а клас
ученичка от СУ „Николай Катранов“ – град Свищов
Учител: Елена Ангелова-Богданова*

РЕКАТА (разказ)

Боряна Дукова

Очите ѝ не се отделяха от табуретката на балкона, която щеше да ѝ помогне да полети. Като Дани. Беше перфектна. Не Дани (дъщеря ѝ беше прекрасна, но не идеална), а табуретката. Имаше здрави дървени крака и беше достатъчно висока, за да ѝ помогне да се прехвърли през парапета на балкона, когато се покачи на нея.

Елена отмести очи от табуретка след известно време и погледна двата плика на масата пред нея. Единият беше от вчера, името и адресът ѝ бяха напечатани на него. Вторият – от днес сутринта, беше надписан с нейния почерк. Бяха свързани, пликовете. Първият съдържащо надлежно сгънат лист, който ѝ съобщаваше, че няма да се повдигне обвинение поради липса на доказателства. Вторият беше прощално писмо. На Елена ѝ оставаше само да изчака да мине осем часът. В сайт беше прочела, че самоубиец, хвърляйки се от четвъртия етаж, пада върху случаен минавач и го убива, а самият самоубиец оцелява. Ужасяваше я мисълта, че това може да се повтори с нея. Затова беше решила да действа, след като премине часът, в който хората се прибират от работа.

Елена се надигна от стола, за да си направи кафе, нещо като последно желание на осъдения на смърт. Усмихна се, толкова неща ѝ бяха известни за самоубийството. Знаеше дори, че самоубийството често не е акт на слабост, а точно обратното, на сила и на протест. С него щеше да изкрещи на всички, че детето ѝ е убито, а на майката остава да търси справедливост от отвъдното, защото на земята ѝ я отказваха... Дали щяха да я чуят? Не беше сигурна.

Въпреки че знаеше много неща за самоубийството, Елена не успяваше да проумее най-важното – какви са били последните минути от живота на дъщеря ѝ. Притвори очи, както стоеше права до кафе-машината. Видя Дани да върви по ули-

цата, а хората да се обръщат леко след нея, защото шестнайсетгодишната тий-нейджърка беше наследила русата грива и дългите крака на майка си. Както и усмивката, и навика да си тананика някоя весела мелодия. Видя и Тео, момчето с големи зелени очи, което чакаше Дани пред кафенето, където се срещаха обикновено. Видя целувката на първата любов, която си размениха, макар че това за първата и за любовта се оказа валидно за Дани, но не и за Тео. После двамата не влязоха в кафенето, а поеха към далечния край на улицата, към окъпания в злато юнски хоризонт, поръсен с червените отблясъци на рекламния надпис, който гласеше Goldbet. След това всички образи изчезваха. Елена потъваше в лепкави и бавни води на река, която вледеняваше сърцето ѝ, блокираше мозъка ѝ и я понасяше в смразяващото си течение. Крайниците ѝ, тежки и сковани, не ѝ позволяваха да плува. И повече не виждаше своето момиче. Не можеше да си представи мансардата, в която я беше завел Тео, нито четиримата му приятели, които се бяха появили, за да ѝ се нахвърлят един след друг, докато първата любов на дъщеря ѝ броял парите отвън. Защото за Тео Goldbet грееше по-примамливо от юнското слънце. Задължнял с големи суми и предложил Дани на приятелите си. След третия, четвъртият се поколебал. Докато Тео го уговарял, Дани просто станала и полетяла през прозореца. Онази мансарда имала вертикален френски прозорец, изходът на отчаянието, на безнадеждността, на срама може би. Разумът и въображението на Елена отказваха да ѝ отговорят какви са били последните минути и секунди в живота на Дани. Затова майката се оставяше на водите на реката. Все трябваше да я изведат някъде, където и да е, на който и да е от двата бряга. Само че бряг нямаше.

Елена отвори очи и след малко кухненският бокс и холът се изпълниха с ухаение на кафе. Канеше се да изпие последната си чаша, когато на вратата се позвъни. Жената погледна часовника, имаше повече от час до времето, когато бе решила да действа, въпреки това не мислеше да отваря. Звъненето обаче се повтори и потрети настоятелно. С неохота Елена отвори. Беше съседката. Така гневно въртеше глава, че прическата, плод на сериозен фризьорски труд, заплашваше да се разпадне.

- Не, не, това само на мен случва – изригна новодошлата и натика едрия си мобилен телефон под носа на Елена. – Това чудо пак блокира... Не мога да се оправя с него, казах на сина ми да не ми купува подобно съоръжение, но кой ме слуша мен... Елена, пак трябва да ми помогнеш...

Елена взе телефона и натисна няколко бутона:

- Ето, готово е – подаде го на притежателката му.

- Как хубаво мирише на кафе – огледа се съседката, светкавично успокоена. – Синът ми купи същата кафе-машина, но кафето ми не става същото.

Елена въздъхна и я покани. Съседката седна на масата и мигновено закова очи в пликовете.

- Какво ти пишат по случая? – попита, без да се церемони.

- Че няма да повдигат обвинение за убийството на Дани – отвърна Елена.

- Ами, то не е убийство... тя сама е...

Елена застина за миг, после продължи да прави кафето за гостенката.

- Виж, приеми го! – с благ тон продължи съседката. – Зная... Дани беше всичко за теб, след като твоичкият ви остави, но беше момиче с лек... характер, а те момчетата... хормоните им бушуват, подвели са се, не са искали да я наранят.

Елена се извърна рязко, грабна кафето и го тръсна пред съседката, като я поля с част от горещата течност:

- Да сме наясно! Дани беше с лек характер, а не леко момиче! А и никое момиче не заслужава това, дори лекото... Редно е някой да си плати!

- Болно ти е, разбирам те, но институциите по-добре знаят какъв е законът – съседката попи с кърпичка разлятото кафе и отпи спокойно.

- Не, не разбираш... – стоеше права срещу нея Елена. – Бащата на Тео държи игралните домове. Златният му Goldbet е позлатил органите на закона. Затова синът му ще замине да учи в Англия. В пакет с момчето, което не е искало да... изнасили Дани и което единствено каза истината. Сега обаче се е отказало от показанията си. Престъпление няма.

Съседката се дръпна назад и се пооблегна на гърба на стола, като не пропусна да помести кафето към себе си. Елена се приведе над нея:

- Тео е продал Дани, а онези с хормоните са я изнасилили... – Замълча, след това добави с глух глас: – А аз не мога да преборя Goldbet.

Елена седна и също се отпусна на стола. Съседката се размърда като че ли искаше да каже нещо, но накрая се отказа. Взе телефона си и тръгна към вратата.

- Не ме изпращай – обърна се към Елена, която не беше помръднала от мястото си.

В хола стана тихо като мъртвило. Реката се надигна и лепкавите води бавно потопиха Елена в руслото си. Понесена от него, тя стана и забравила за изчакването до осем часа, тръгна към балкона.

Внезапно весела мелодия се разнесе зад нея. Елена спря неподвижна, беше любимата песен на Дани. Дъщеря ѝ я беше сложила на телефона вместо рутинния звуков сигнал, съобщаващ, че някой я търси. Телефонът не спираше да звъни и Елена не успяваше да помръдне. Включи се секретарят: „Обаждаме се от Асоциация „Хеката“ за защита на женските права... Съжаляваме за дъщеря ви! Имаме новини за вас, добри новини! Обадете се, когато можете!“.

Елена се обърна и впи очи в телефона на масата. Стоя така цяла вечност. Накрая се върна и набра номера, от който я бяха търсили. Служителка от асоциацията я свърза с правния отдел. Учтив и твърд женски глас ѝ обясни, че организацията им е готова да поеме случая.

- Няма случай – отвърна Елена. – Бащата на едно от момчетата е голяма... – търсеше неутрална дума за „мутра“, но не я намираше.

- Известно ни е това затруднение – прекъсна я юристката. – Но ние разполагаме с екип, разчитаме на превъзходни юристи, работим с медиите. Имаме план за действие по няколко линии. Случаи като този на Дани са мисия за нас.

Жената продължи да говори още, но Елена вече не я слушаше внимателно, чудеше се коя е Хеката, ако добре беше чула името. Когато затвори, отбеляза на плика, на който бяха напечатани нейните имена и адреса, място и час. Машинално пръстите ѝ се върнаха към телефона и изписаха името Хеката в търсачката. Беше богинята, на която ѝ е позволено да влиза и да излиза от Подземното царство на Хадес, богинята, която плува свободно по тъмната река Лета, но и носи факел в ръка, за да пръска светлина. На следващия ден Елена имаше уговорка с екипа на „Хеката“.

Щом приключи разговора с Елена, юристката веднага набра друг номер.

Вдигна жена, която вместо „ало“ изстреля въпрос:

- Прие ли?
- Да. Няма връщане. Ще е тежко за Тео.
- Зная.
- Майка си му, помисли си до утре, тогава е срещата с Елена.
- Няма какво да мисля. Благодаря ти!
- Това ни е работата, а и се познаваме от началното училище.
- Затова те потърсих. Разчитам да не се разбира кой ви е насочил към случая.
- Ясно ми е положението. Ще ти се стъжни, ако мъжът ти разбере.
- С мъжа ми съм дотук. Напускам го. Но не искам Елена да разбира, че съм аз.
- Добре. Щом така предпочиташ.
- Предпочитам... И още нещо, с теб може да се окажем в противникови отбори. Развеждам се с мъжа си, не с детето си. Ще бъда до Тео, през каквото и да се наложи да мине.

Докато Елена прибираше табуретката от балкона и накъсваше прощалното писмо, лепкавите и бавни води на ледената река се оттегляха от нея и поемаха бавно и неотклонно към една друга майка.

ОБЩЕСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ

2024